

І. О. ЗІНЧЕНКО

**Види множинності злочинів:
кримінально-правовий зміст
і співвідношення**

Науковий нарис

Харків
“Юрайт”
2012

УДК 343.238(477); 343.24(477)
ББК 67.9(4 УКР)308
3 63

Рекомендовано до друку рішенням кафедри кримінального права №1
Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»
(протокол № 7 від 27 березня 2012 р.)

Автор:

І. О. Зінченко – доцент кафедри кримінального права №2 Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук, доцент

Науковий редактор:

В. І. Тютюгін – завідувач кафедри кримінального права №1 Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», професор

Зінченко І. О.

3 63 Види множинності злочинів: кримінально-правовий зміст і співвідношення : науковий нарис / за наук. ред. проф. Тютюгіна В. І. – Х. : Вид-во «Юрайт», 2012. – 64 с.
ISBN 978-966-2740-04-2

У науковому нарисі на підставі приписів чинного законодавства, вивчення спеціальної літератури і судової практики розглядаються дискусійні питання щодо видів множинності злочинів у кримінальному праві. Розглядається кримінально-правовий зміст повторності, сукупності і рецидиву злочинів, на підставі чого з'ясовуються особливості їхнього співвідношення між собою. Окрема увага приділяється спірним питанням кваліфікації множинності злочинів. Висловлюються пропозиції щодо вдосконалення інституту множинності в чинному КК України.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних вишів, працівників правоохоронних органів, а також для всіх, хто цікавиться питаннями кримінального права та практикою його застосування.

ISBN 978-966-2740-04-2

УДК 343.238(477); 343.24(477)
ББК 67.9(4 УКР)308

© І. О. Зінченко, 2012
© Видавництво «Юрайт»,
оформлення, 2012

Питання про види множинності злочинів завжди було дискусійним в науці кримінального права. Це пояснюється тим, що множинність не є однорідним соціально-правовим явищем, а завжди складається із різноманітних сполучень одиничних злочинів. Ось чому, досліджуючи види множинності злочинів, науковці дотепер приходять до різних висновків щодо їхнього кримінально-правового змісту, обсягу та особливостей співвідношення між собою.

Законодавче закріплення видів множинності починається з середини XIX століття. В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року вчинення особою декількох злочинів охоплювалося поняттями «повторення» (статті 131, 132) і «сукупність» (статті 115, 156). При цьому повторення розглядалося як: а) загальна підстава посилення кримінальної відповідальності і б) кваліфікуюча ознака окремих складів. Сукупністю називались випадки, «...коли підсудний визнаний винним у вчиненні декількох до цього ще не караних і не покритих давністю або загальним чи особливим прощенням протизаконних діянь»¹. Критерієм для розмежування сукупності і повторення визнавався факт попереднього засудження особи (вчинення більше двох злочинів до засудження вважалось сукупністю). Указане розділення випадків множинності не створювало проблем для її кваліфікації, адже у всякому разі кожне діяння отримувало самостійну кримінально-правову оцінку.

Доктрина кримінального права того часу хоча і спиралася на законодавчу регламентацію множинності, однак пропонувала різні підходи щодо визначення її видів.

Зокрема, М.С. Таганцев виділяв повторення злочинів, передбачене в Загальній частині і в Особливій частині, а до поняття реальної сукупності включав як вчинення злочинів до винесення вироку, так і вчинення злочинів після винесення вироку, але до повного відбуття покарання (тобто сукупність вироків). Ідеальну сукупність цей вчений розглядав як вид одиничного злочину, хоча і визнавав, що в практиці зустрічається застосування до одночасного порушення одною дією декількох законів і навіть до пося-

---

¹ Див.: Российское законодательство X-XX веков: в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Изд-во Юрид. лит., 1988. – Т. 6. – С. 196, 205.

гань однією дією на інтереси декількох осіб – правил щодо сукупності¹.

В. Спасович, навпаки, в якості видів множинності розглядав повторення злочинів та їх реальну та ідеальну сукупність, поділяючи останню на ідеальну сукупність різнорідних та ідеальну сукупність однорідних злочинів².

В Уголовному уложенні 1903 р., яке було останнім кодифікованим кримінально-правовим актом Російської імперії, визначалося три види множинності злочинів: сукупність злочинів (статті 60, 64), сукупність вироків (кумуляція) (ст. 66) та повторення злочинів (ст. 67).

У радянський період процес створення інституту множинності злочинів був безсистемним і суперечливим, що пояснювалося низкою факторів. Передусім, нестійкою судовою практикою, відсутністю досвіду її узагальнення та слабкою теоретичною розробленістю розглядуваного інституту. Відомо, що у тридцяті роки діяльність наукових установ і вчених, що досліджували злочинність, у тому числі повторну та рецидивну, по суті було припинено вольовим шляхом. В умовах, коли бажане видавалося за дійсне, коли у офіційних джерелах інформації впроваджувалась думка про відсутність в радянському суспільстві підґрунтя для рецидиву і професійної злочинності, у юридичній науці були «згорнуті» усі дослідження в цьому напрямку³.

Тому перші Кримінальні кодекси УРСР (1922 р., 1927 р.) не передбачали окремого розділу щодо множинності злочинів, а її випадки фіксувалися в Загальній та Особливій частинах КК за допомогою таких понять, як: повторність, неодноразовість, систематичність, вчинення злочину у виді промислу, сукупність злочинів, вчинення злочину особою, що має судимість, рецидив, тощо. Окремі з названих видів множинності виступали в якості конститутивних чи кваліфікуючих ознак певних злочинів і впливали на

¹ Див.: Таганцев Н.С. Русское уголовное право: лекц.: Часть общ. [в 2-х т.] / Н.С. Таганцев. – М.: Наука, 1994. – Т.2. – С. 312 – 314, 291, 292.

² Див.: Спасович В. Учебник уголовного права / В. Спасович. – Т.1. – Вып. 1. – СПб.: Тип.Огрязко, 1863. – С. 301, 302.

³ Див.: Кривошеин П.К. Повторность в советском уголовном праве (теоретические и практические проблемы) / П.К. Кривошеин. – К., 1990. – С. 63, 64.

їхню кваліфікацію, інші – впливали на призначення покарання чи звільнення від нього.

Перше офіційне тлумачення випадків вчинення декількох злочинів було дано щодо повторності у постанові Пленуму Верховного Суду УРСР від 20 грудня 1927 р., яка роз'яснювала, що повторністю вважається вчинення злочину після того, як та ж сама особа вчинила раніше однорідний злочин або декілька однорідних злочинів. До однорідних Пленум відносив злочини, що посягають на одну й ту саму групу суспільних відносин, тобто передбачені одним розділом КК, а також злочини, які можуть бути однорідними у будь-якій своїй частині, тоді як у головній частині вони різнорідні¹.

Активізація досліджень інституту множинності злочинів почалася із прийняттям Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік 1958 р. і прийнятих на їх підставі у 60-ті роки Кримінальних Кодексів. При цьому різноманіття законодавчої термінології, що використовувалася для позначення окремих випадків вчинення декількох злочинів, призвело до активних дискусій в науці кримінального права щодо виділення видів (форм) множинності².

Наприклад, В. М. Кудрявцев формами множинності злочинів називав сукупність злочинів (ідеальну і реальну), неодноразовість, повторність і рецидив³.

О. М. Яковлев, К. А. Панько, А. Ф. Зелінський включали у це поняття повторність, сукупність та рецидив злочинів⁴.

---

¹ Цитується по П.К. Кривошеїну, вказ.роб., стор. 64.

² М.В.Плотникова справедливо зазначає, що «таке різноманіття в термінології навряд чи можна пояснити потребами боротьби зі злочинністю – скоріше воно свідчить про недоліки законодавчої техніки». (Див.: Плотникова М.В. Множественность преступлений: соотношение ее разновидностей / М.В. Плотникова. – М., 2004. – С. 12).

³ Див.: Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М., 1999. – С. 243.

⁴ Див.: Яковлев А.М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву / А.М. Яковлев. – М., 1960. – С. 5; Панько К.А. Вопросы общей теории рецидива в советском уголовном праве / К.А. Панько. – Воронеж, 1988. – С. 22; Зелинский А.Ф. Квалификация повторных преступлений / А.Ф. Зелинский. – Волгоград, 1976. – С. 9.

М. М. Становський також вважав, що множинність проявляється у трьох формах – як сукупність, рецидив і неодноразовість злочинів, при цьому, як правове явище вона може бути врахованою і не врахованою у нормах кримінального закону¹.

Вельми розгорнутою (широкою за змістом) була класифікація множинності, запропонована Г. Г. Криволаповим. Вчений пропонував розрізняти рецидив і повторення злочинів, останнє ж поділяв на повторення тотожних (неодноразовість, систематичність, вчинення злочину у виді промислу), однорідних і різнорідних злочинів².

Р. Р. Галиакбаров, М. А. Єфімов і Є. А. Фролов виділяли дві форми множинності злочинів: повторення злочинних діянь і сукупність злочинів, повторення ж, на їх думку, поділялось на повторність і рецидив. Ю. М. Юшков розглядав три види множинності: повторність, сукупність злочинів та їх фактичну множинність. Щодо останнього виду цей автор мав на увазі випадки неодноразового вчинення особою злочинів, які не знаходять відображення у кваліфікації вчиненого діяння³.

Про дві форми множинності злочинів: повторність і рецидив писав П. К. Кривошеїн. Так само на наявність двох форм (ідеальну сукупність і повторність) вказував Ю. А. Красиков, однак, в межах повторності цей автор розглядав повторність передбачену Загальною частиною КК і повторність, передбачену Особливою частиною КК. На думку Ю. А. Красикова, перша з них враховується в якості обтяжуючої обставини, а також при регламентації порядку і меж призначення покарання при вчиненні декількох злочинів чи за декількома вироками. Інша (повторність в Особливій частині

¹ Див.: Становский М.Н. Назначение наказания / М.Н. Становский. – М., 1999. – С. 122.

² Див.: Криволапов Г.Г. Множественность преступлений по советскому уголовному праву и установление ее признаков органами внутренних дел / Г.Г. Криволапов. – М., 1989. – С. 17 – 28.

³ Див.: Галиакбаров Р.Р. Множественность преступных деяний как институт советского уголовного права / Р.Р. Галиакбаров, М.А. Ефимов, Е.А. Фролов // Сов. юстиция. – 1967. – № 2. – С. 5; Юшков Ю.Н. Множественность преступных деяний (вопросы квалификации и назначения наказания): автореф. дис. ... канд. юрид наук / Ю.Н. Юшков. – Свердловск, 1974. – С. 11.

КК) враховується при диференціації відповідальності за окремі види злочинів¹.

У підставу концепції В. П. Малкова також було покладено ідею щодо існування двох видів множинності злочинів: повторності й ідеальної сукупності. При цьому повторність науковець поділяв на рецидив і фактичну повторність². Пояснюючи свою точку зору, В. П. Малков зазначав, що «в якості підстави розмежування (виділення) форм множинності ми пропонуємо обирати не юридичний критерій (за однією чи кількома статтями КК кваліфікується вчинене, чи була особа засудженою за раніше вчинений злочин, тощо), а соціальну ознаку – характер поведінки особи при вчиненні двох чи більше злочинів: чи поєднується вчинена нею множинність злочинних діянь з моментом їхнього повторення»³.

Т. Г. Черненко в якості критерія для виділення видів множинності пропонувала обрати факт засудження особи і розрізнити, по-перше, множинність злочинів, що не поєднана із попереднім засудженням та існує у формі ідеальної та реальної сукупності злочинів, а, по-друге, множинність злочинів, що поєднана із попереднім засудженням і проявляється у формі рецидиву злочинів і вчинення злочину особою, яка має судимість, за відсутності ознак рецидиву⁴.

На нашу думку, кожна із наведених точок зору має право на існування хоча б тому, що ґрунтується на тих чи інших логічних критеріях поділу (класифікації) множинності на окремі види (форми). Однак, як справедливо зазначав М. І. Бажанов, більш правильними є ті класифікації видів множинності, які підставою обирають норми чинного кримінального права, базуються на положеннях КК, тому що саме з цими поняттями кримінальний закон пов'язує

---

¹ Див.: Кривошеин П.К. Повторность в советском уголовном праве / П.К. Кривошеин. – К., 1990. – С. 51; Красиков Ю.А. Множественность преступлений (понятие, виды, наказуемость): учеб. пособ. / Ю.А. Красиков. – М.: ВЮЗИ, 1988. – С. 8.

² Див.: Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву / В.П. Малков. – С. 44.

³ Див.: Энциклопедия уголовного права. – Т. 3. – СПб., 2005. – С. 467.

⁴ Див.: Черненко Т.Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву / Т.Г.Черненко. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2007. – С. 79.

відповідні правові наслідки – кваліфікацію злочину, особливості призначення покарання чи звільнення від нього.¹

У розділі VII Загальної частини КК України 2001 р. законодавець називає видами множинності повторність, сукупність та рецидив злочинів. На підставі приписів чинного КК спробуємо з'ясувати зміст та співвідношення між собою зазначених видів множинності злочинів.

У ч.1 ст.32 КК повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини цього кодексу. В частині 3 цієї ж статті, як виняток, у випадках прямо передбачених в Особливій частині КК, повторність припускається при вчиненні двох або більше злочинів, передбачених різними статтями КК. При цьому, згідно із ч.4 ст.32 КК, у всіх випадках повторність буде відсутньою, якщо за підставами, визначеними у КК, злочини, що її утворюють, втратили свою юридичну значущість.

Отже, за змістом ст.32 КК сутнісні ознаки повторності є такими: 1) вчинення особою двох або більше **тотожних** чи **однорідних** злочинів, що зберігають юридичні властивості, 2) ці злочини вчинюються неодноразово і 3) **не має значення**, чи **була особа засуджена** за раніше вчинений злочин. При цьому, як зазначається у п.3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 р. «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» (надалі Пленум), стадії вчинених злочинів, а також вчинення злочинів одноособово чи у співучасті на визнання їх вчиненими повторно не впливають².

Згідно із ч. 1 ст. 33 КК сукупністю злочинів є вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї і тієї ж статті Особливої частини цього Кодексу, за жоден із яких її не було засуджено. Тлумачення змісту цієї статті дозволяє назвати такі ознаки сукупності злочинів: 1) її утворюють два або більше **однорідних** чи **різномірних** злочинів,

¹ Див.: Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины / М.И. Бажанов. – С. 10.

² Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ. 1973-2011 р. – Х.: Право, 2011. – С. 438.

що зберігають юридичні властивості і 2) за жоден із цих злочинів особу ще **не було засуджено**. Втім, Пленум Верховного Суду України у п.8 постанови від 4 червня 2010 р. називає принаймні шість випадків, за яких сукупність можуть утворювати злочини, передбачені однією і тією ж статтею або частиною статті Особливої частини КК, тобто тотожні злочини¹.

У ст. 34 КК рецидив визначається як вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин. Відповідно ознаками рецидиву є: 1) вчинення двох або більше **умисних** злочинів **будь-якого характеру**, що зберігають юридичні властивості і 2) **наявність** не знятої або непогашеної **судимості** за ці злочини.

Порівняємо між собою законодавчі визначення видів множинності і розглянемо їх співвідношення.

Згідно із законами формальної логіки, поняття є такими, що порівнюються або не порівнюються між собою. Ті, що порівнюються, повинні мати найближче загальне родове поняття і низку ознак, які спільні за змістом². Як бачимо, повторність, сукупність і рецидив злочинів цілком можна порівнювати, тому що у них однакова правова природа: по-перше, вони є видами родового поняття множинність злочинів, а по-друге, мають однакову структуру, адже складаються із двох або більше одиничних злочинів.

У той же час, повторність, сукупність і рецидив мають відмінні ознаки, що їх індивідуалізують. Зокрема, це є характер вчинених злочинів (тотожні, однорідні, різнорідні), момент їх вчинення (до засудження чи після набрання вироком законної сили) та форма вини. Отже не викликає сумніву, що кожний від множинності має свій власний зміст, яким його наділив законодавець.

Разом із тим, наука логіка передбачає поділ понять ще й за можливістю сполучатися (суміщатися) між собою. Суміщатися можуть поняття, які повністю або частково співпадають за обсягом. Несумісними (протилежними, суперечливими) називають поняття, обсяги котрих не мають спільних елементів³.

---

¹ Див.: Там само. – С. 439.

² Див.: Цалин С.Д. Логический словарь-справочник / С.Д. Цалин. – Х., Факт, 2006. – С. 302, 309.

³ Див.: Там само. – С. 302.

Під цим кутом зору є очевидним, що окремі види множинності суміщаються один з одним. Аналіз приписів чинного КК свідчить, що за певних умов суміщатися можуть повторність і сукупність злочинів, повторність і рецидив злочинів. Несумісними одне з одним можна вважати рецидив злочинів та їх сукупність. З'ясуємо умови сумісності щодо кожного виду множинності окремо.

Як уже зазначалося, повторність злочинів має місце незалежно від того, чи була особа засуджена за раніше вчинений злочин. Ця ознака повторності впливає безпосередньо із закону. Наприклад, у статтях Особливої частини КК, де передбачена повторність (ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 205, ч. 2 ст. 306, ч. 3 ст. 368 КК тощо), вказується на вчинення злочину повторно без будь-яких обмежень¹.

Вказане дає підстави виділити два види повторності, а саме: (а) повторність злочинів, що не пов'язана із засудженням особи за раніше вчинений злочин, і (б) повторність злочинів, що пов'язана із засудженням особи за раніше вчинений злочин. З приводу такого поділу М. І. Бажанов справедливо вказував: «Необхідно пам'ятати, що у всіх випадках, коли закон, тобто КК, застосовує у диспозиції відповідної статті термін «повторність», ним охоплюються обидва вказані вище її види»².

Для сукупності злочинів відсутність засудження за жоден із злочинів, що її утворюють, навпаки, є сутнісною ознакою. Поняття засудження у кримінальному праві не роз'яснюється і є терміном кримінально-процесуального права, хоча чинний КПК також не використовує його для визначення стадії кримінально-проце-

¹ Не погоджуємося із думкою Т.І. Созанського, який ознакою повторності вважає те, що особу не було засуджено, адже таке твердження суперечить приписам як ст. 32 КК, так і приписам Особливої частини КК. (Див.: Созанський Т.І. Про співвідношення сукупності і повторності злочинів / Т.І. Созанський // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези допов. та повід. – Львів: ЛДУВС, 2011. – С. 392.

² Див.: Бажанов М.І. Повторність злочинів як вид множинності злочинів: конспект лекц. / М.І. Бажанов. – Х., УЮА, 1993. – С. 6, 7; Бажанов М.І. Множественность преступлений по уголовному праву Украины / М.И. Бажанов. – Х., Право, 2000. – С. 52.

суального провадження. Замість цього в КПК можна зустріти поняття «засуджений», під яким розуміють особу, щодо якої було винесено (постановлено) обвинувальний вирок суду (статті 335, 344, 345 КПК тощо).

На думку В. І. Тютюгіна, відсутність чіткої регламентації в законі питання щодо розуміння «засудження», пояснює те, що в юридичній літературі при його вирішенні висловлюються прямо протилежні точки зору¹.

Низка дослідників, спираючись на буквальне тлумачення тексту закону пов'язує поняття «засудження» із самим фактом винесення (проголошення) судом вироку, незалежно від того, чи набрав він законної сили². На їх думку, оскільки відносно особи вже відбувся судовий розгляд, а також складений і проголошений обвинувальний вирок, то вчинення нею нового злочину ще до набрання цим вироком законної сили навряд чи дає підстави вважати таку особу менш небезпечною ніж та, яка вчиняє новий злочин після набрання вироком законної сили. Звідси робиться висновок, що така особа не заслуговує застосування до неї менш суворих правил призначення покарання порівняно з тою, яка за інших рівних умов вчиняє злочин після набрання вироком законної сили. Є. В. Благов, зокрема, зазначає, що «при вирішенні даного дискусійного питання пріоритетне значення формальній ознаці, набрав чи не набрав вирок законної сили, віддавати нерозумно і недоцільно»³.

Інші науковці, навпаки, вважають, що засудженням є набрання обвинувальним вироком законної сили. Саме з цього моменту за нормами КВК України особа перестає бути підсудним, набуває статусу засудженого, а негативна оцінка (осуд) з боку держави

¹ Див.: Зінченко І.О. Множинність злочинів : поняття, види, призначення покарання / І.О. Зінченко, В.І. Тютюгін. – Х., Фінн, 2008. – С. 246.

² Див., напр.: Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины / М.И. Бажанов. – Х., Право, 2000. – С. 30, 31; Малков В.П. Совокупность приговоров и применение наказания: вопросы законодательного регулирования, теории и практики / В.П. Малков, Т.Г. Чернова. – Казань, «Таглитат», 2003. – С. 25 – 29; Энциклопедия уголовного права. – Т.9.: Назначение наказания. – С. 670 тощо.

³ Энциклопедия уголовного права. – Т.9. : Назначение наказания. – С. 670.

як особи винного, так і вчиненого ним діяння набувають статусу офіційного і юридично значущого¹.

Додатковим аргументом на користь цієї позиції слід вважати і Рішення Конституційного Суду України № 9-рп від 27 жовтня 1999 р., відповідно до якого «особа не несе кримінальної відповідальності до тих пір, поки її не буде визнано судом винною у вчиненні злочину і вирок суду не набере законної сили», бо «кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду»².

Отже, **першою умовою**, за наявності якої можливе суміщення сукупності і повторності є **відсутність засудження** за жоден із злочинів, які входять до цих видів множинності.

Наступна умова стосується характеру вчинених злочинів. Так, згідно із приписами ч.1ст.32 КК, при повторності одиничні злочини у її складі, як правило, є **тотожними** або (як виняток) **однорідними** (ч. 3 ст. 32 КК) і не можуть бути різнорідними.

«Тотожний» означає такий самий, однаковий. Визначення тотожних злочинів не викликає яких-небудь утруднень ні в теорії кримінального права, ні у судовій практиці. Тотожними злочинами є такі злочини, які повністю співпадають за своїми об'єктивними та суб'єктивними ознаками і передбачені однією і тією самою статтею Особливої частини КК (наприклад, вчинені послідовно дві крадіжки або два шахрайства).

Питання про поняття однорідного злочину є більш складним і у теорії тлумачиться різним чином. Так, С. В. Познишев писав, що «під однорідним злочином слід розуміти посягання на такий самий об'єкт, що за характером своїм має такого ж роду вплив на нього»³.

А. Н. Трайнін зазначав, що однорідними вважаються злочини, у яких предметом посягання є одна й та ж сама група інтересів,

¹ Див., напр.: Агаев И.Б. Совокупность преступлений: понятие, виды и наказуемость / И.Б. Агаев. – М.: ТК Велби, 2003. – С. 194; Становский М.Н. Назначение наказания / М.Н. Становский. – М.,1999. – С. 360 – 362; Зінченко І.О. Множинність злочинів : поняття, види, призначення покарання / І.О. Зінченко, В.І. Тютюгін. – Х., Фінн, 2008. – С. 251 та ін.

² Див.: Офіц. вісник України. – 1999. – №44. – Ст. 2193.

³ Див.: Познышев С.В. Учебник уголовного права / С.В. Познышев. – М.: Мосполиграф,1923. – С. 273.

що порушуються, а Г. Т. Ткешеліадзе вказував, що для визнання злочинів однорідними необхідна схожість їхніх об'єктів, вини і мотивів¹.

Втім найбільшу розповсюдженість отримала точка зору, згідно з якою однорідними злочинами визнаються такі злочини, які посягають на однакові або подібні безпосередні об'єкти і вчинені з однією формою вини (обидва умисно або необережно). Це положення було викладене у п.2 постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 3 грудня 1962 р. «Про практику призначення судами покарання у випадку вчинення нового однорідного чи не менш тяжкого злочину»². І хоча дане роз'яснення формально вже давно втратило чинність, практика все одно його використовує при вирішенні питання щодо визначення змісту однорідних злочинів.

Визначаючи у законі повторність однорідних злочинів, законодавець вдається до різних прийомів законодавчої техніки. Наприклад, щодо злочинів проти власності, пов'язаних із викраденням чужого майна, поняття повторності зазначається у примітці до ст. 185 КК, щодо незаконного заволодіння транспортним засобом – у примітці до ст. 289 КК. У деяких нормах Особливої частини КК конструюються відсильні диспозиції, де повторність визначається шляхом перелічення статей КК, що передбачають однорідні злочини. Зокрема, це ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153, ч. 2 статей 307–310, ч. 2 статей 313, 314 та багато ін. Можна зустріти випадки, коли законодавець обмежує можливе коло повторних однорідних діянь через вилучення із нього окремих злочинів. Саме так сконструйоване поняття повторності умисного вбивства у п.13 ч. 2 ст. 115 КК, де говориться про вбивство, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116–118 цього кодексу.

За приписами чинного КК сукупність, на відміну від повторності, передусім, складається із сполучення **різнорідних** злочинів.

¹ Див.: Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М.: Госюриздат, 1957. – С. 285; Ткешелиадзе Т.Г. Ответственность при совокупности преступлений по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т.Г. Ткешелиадзе. – Тбилиси, 1961. – С. 11.

² Див.: Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР. (1924–1963). – М., 1964. – С. 224.

Але у окремих випадках її можуть утворювати **однорідні** і навіть **тотожні** злочини.

Щоправда, у теорії кримінального права питання про можливий характер злочинів у складі сукупності завжди було доволі дискусійним.

Так, О. М. Яковлев вважав, що відмінність сукупності злочинів від інших видів множинності злочинних діянь полягає саме у тому, що сукупність утворюють не будь-які, а лише різнорідні злочини, тобто такі, що мають різні безпосередні об'єкти або вчиняються з різними формами вини¹.

Т. Е. Караєв, Ю. М. Юшков вказували, що сукупність утворюється тільки різнорідними й однорідними посяганнями, а на думку А. С. Нікіфорова та В. П. Малкова до неї можуть входити не тільки різнорідні та однорідні, а й юридично тотожні діяння².

І. Б. Агаєв наполягав на тому, що однорідні й тотожні злочини не можуть входити до сукупності злочинів, тому що вони є головними ознаками повторності, крім того, як зазначав цей автор, кваліфікація злочинів при сукупності заснована на їх різнорідності³.

На нашу думку, сукупність звичайно утворюється різнорідними злочинами. Однак, вона також може мати місце при вчиненні однорідних злочинів, якщо інші правила кваліфікації таких злочинів не передбачені в законі (визначена в Особливій частині КК, як виняток, повторність однорідних злочинів).

Різнорідні й однорідні злочини передбачені в окремих статтях Особливої частини КК, але у деяких випадках різні частини однієї й тієї самої статті також можуть передбачати відповідальність за однорідні злочини. До таких статей належать, наприклад, ч. 1 ст. 115 КК – умисне вбивство і ч. 2 ст. 115 КК – умисне вбивство

¹ Див.: Яковлев А.М. вказ. праця. – С. 131.

² Див.: Караєв Т.Э. Повторность преступлений / Т.Э. Караев. – М., 1983. – С. 28; Юшков Ю.Н. Вказ. праця. – С. 12; Никифоров А.С. Совокупность преступлений / Никифоров А.С. – М. : Юрид. лит., 1965. – С. 15; Малков В.П. Повторность преступлений (понятие и уголовно-правовое значение) / В.П. Малков. – Казань: КазанГУ, 1970. – С. 116.

³ Див.: Агаев И.Б. Проблема повторности в уголовном праве / И.Б. Агаев. – М.: Юристъ, 2004. – С. 76, 77.

за обтяжуючих обставин; ч. 1 ст. 371 КК, де встановлена відповідальність за незаконне затримання або привід і ч. 2 цієї статті, що передбачає покарання за завідомо незаконний арешт або тримання під вартою. У ч. 1 ст. 357 КК мова йде про викрадення офіційних або приватних документів, штампів, а в ч. 3 цієї статті – про незаконне заволодіння будь-яким способом паспортом або іншим особистим важливим документом. У частині 1 ст. 422 КК передбачена відповідальність за розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, а у частині 2 – за втрату документів або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю.

У цих та інших подібних випадках наведені частини статей КК містять різні склади злочинів і мають самостійні санкції. Тому, наприклад, якщо особа спочатку викрала офіційні документи, а потім незаконно заволоділа чужим паспортом, у її діях матиме місце сукупність злочинів: частини 1 і 3 ст. 357 КК.

Вказана точка зору на кваліфікацію сукупності злочинів поділяється судовою практикою. У п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» зазначається, що передбачені законом правила призначення покарання за сукупністю злочинів застосовуються і у випадках самостійної кваліфікації вчиненого як за різними статтями, так і за різними частинами однієї статті кримінального закону, якими передбачено відповідальність за окремі склади злочинів і які мають самостійні санкції¹.

До сказаного додамо, що останнім часом як теорія кримінального права, так і судова практика все частіше вдаються до поширювального тлумачення приписів ч. 1 ст. 33 КК щодо змісту сукупності і припускають останню також при вчиненні **ТОТОЖНИХ** злочинів, якщо: 1) злочини вчинені неодноразово і за наступний злочин новою редакцією відповідної статті чи частини статті Особливої частини КК посилено кримінальну відповідальність; 2) вчинені злочини мають різні стадії; 3) один чи декілька злочинів особа вчинила одноособово, а інші у співучасті; 4) один злочин особа вчинила як організатор, підбурювач чи пособник, а при вчиненні

¹ Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ. 1973–2011 р. – Х.: Право, 2011. – С. 217.

наступного була іншим співучасником; 5) особа вчинила декілька тотожних злочинів, які утворюють повторність, але перший із них не має кваліфікуючих ознак.¹

Таким чином, **другою умовою**, за наявності якої можливе суміщення сукупності і повторності злочинів можна вважати **однорідність** вчинених особою одиничних злочинів, або їх **тотожність** (у випадках різних стадій цих злочинів, або вчинення їх у співучасті чи без такої, або відсутності кваліфікуючих ознак у першого злочину).

Для питання, що тут розглядається, важливе значення має час вчинення злочинів. Так, всі злочини, із яких складається повторність, обов'язково вчиняються у **різний час**, тобто віддалені один від одного певним проміжком часу. Пленум Верховного Суду України у п. 4 постанови від 4 червня 2010 р. наголошує, що «у межах повторності злочинів їх неодночасне вчинення означає, що не збігаються за часовим показниками початкові моменти вчинення кожного зі злочинів»².

Для сукупності злочинів неодночасність їхнього вчинення не є принциповою ознакою, хоча і може впливати на вид останньої. Як відомо, у теорії кримінального права сукупність злочинів поділяють на реальну та ідеальну. Реальна сукупність має місце там, де винна особа різними за часом та відокремленими одне від одного діями вчиняє два чи більше злочинів, а ідеальна – де особа одним діям вчиняє два або більше злочинів.

При реальній сукупності всі дії, з яких вона складається, вчиняються **в різний час**, тобто між ними є певний проміжок часу, і одне дії обов'язково передус іншому. Розрив у часі між вчиненими діями може бути будь-яким: в одних випадках він вираховується роками, в інших – незначним терміном.

В літературі звертають увагу й на те, що при реальній сукупності можлива, так звана, зовнішня одночасність вчинюваних діянь. Так, В. М. Кудрявцев зазначав, що такі випадки характерні, наприклад, для злочинів, із яких один вчиняється шляхом злочинної бездіяльності, а інший – шляхом дії³.

¹ Див.: Там само. – С. 439, 440.

² Див.: Там само. – С. 438.

³ Див.: Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Юристь, 1999. – С. 257.

В. П. Малков також слушно вказував, що при реальній сукупності можливі випадки, за яких ознака різночасного вчинення діянь виражена нечітко; вони інколи співпадають за часом вчинення, але при цьому обов'язково, один злочин має бути розпочатий раніше іншого. З цим погоджується і М. М. Становський¹.

З нашої точки зору, подібні комбінації припустимі лише у певних ситуаціях, зокрема, коли діяння, які вчиняє суб'єкт, не мають загальних (спільних) ознак, і хоча б одне з них є триваючим або продовжуваним злочином. Наприклад, особа незаконно зберігає вогнепальну зброю (ч. 1 ст. 263 КК) і в той же час злісно ухиляється від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК). В данному випадку в період вчинення одного триваючого злочину, суб'єкт починає вчинювати інший триваючий злочин, і вони обидва здійснюються на стадії закінченого злочину доти, доки «злочинний стан» особи не буде припинений. Або, скажімо, особа, під час ухилення від сплати аліментів вчиняє грабіж, вбивство чи будь-який інший одноактний злочин. Це також є реальна сукупність злочинів (певна річ, якщо за жоден із цих злочинів особу не було засуджено).

У контексті сказаного зауважимо, що через відсутність у КК чітко визначених ознак триваючих і продовжуваних злочинів, підходи до з'ясування їх початкового і кінцевого моментів як у теорії, так і у практиці є доволі дискусійними і неоднозначними². А між тим рішення даного питання також може впливати на визнання (або невизнання) вчинених особою діянь реальною сукупністю злочинів.

Розглянемо триваючий злочин. Особливості визначення моментів його початку і закінчення пов'язані із тлумаченням такої ознаки як безперервність вчинюваного діяння. Ні в кого з науковців не викликає сумніву, що ці моменти зазвичай розірвані в часі. Однак питання щодо початку і закінчення триваючого злочину вирішується різним чином.

¹ Див.: Малков В.П. Множественность преступлений по советскому уголовному праву / В.П. Малков. – Казань: КазУн-т, 1982. – С. 156; Становский М.Н. – Вказ праця. – С. 314 – 334.

² Див.: Зінченко І.О. Одиначні злочини: поняття, види, кваліфікація / І.О. Зінченко, В.І. Тютюгін. – Х.: Фінн, 2010. С. 66 – 68, 84, 85.

Наприклад, В. М. Кудрявцев наголошує, що «будь-який триваючий злочин починається з акту активної злочинної дії або акту бездіяльності..., які дають закінчений склад». В той же час він вказує, що моментом закінчення триваючого злочину є затримання злочинця або відпадиння якого-небудь елементу складу злочину.¹ Вочевидь, що за такого підходу до вирішення цього питання автор суперечить сам собі.

На думку Л. В. Иногамовой-Хегай триваючі злочини розпочинаються з моменту початкової дії (бездіяльності), яка виявилась у порушенні покладеного на особу правового обов'язку².

Наведеному точку зору вважаємо неповною, тому що вона не охоплює всіх видів триваючих злочинів, адже поза увагою залишаються ті діяння, початком яких є порушення встановленої законом заборони. Наприклад, незаконне позбавлення волі людини починається з активної дії, яка позбавляє потерпілого свободи пересування (тут є порушення заборони); а ухилення від сплати аліментів на утримання дитини починається з бездіяльності – невиконання рішення суду (порушення обов'язку).

Інший підхід пропонує А. А. Пионтковский, який зазначає, що не слід змішувати момент виконання закінченого складу злочину і момент припинення злочинного стану при триваючому злочині. При триваючому злочині його склад є повністю виконаним при вчиненні всіх дій, передбачених даним складом злочину³.

Цікавим є судження П. Яні, який вважає, що «у триваючого злочину немає моменту закінчення в тому розумінні, як він виз-

¹ Див.: Кудрявцев В.Н. – Вказ. праця. – С. 94.

² Див.: Иногамова-Хегай Л.В. Конкуренция уголовно-правовых норм, изданных в разное время / Л.В. Иногамова-Хегай // Уголовное право. – 2000. – № 3. – С. 22 – 25.

³ Див.: Пионтковский А.А. Учение о преступлении / А.А. Пионтковский. – С. 639. Позицію А.А. Пионтковского підтримує Т.М. Данилюк, яка також розрізняє нормативний момент закінчення триваючого злочину – час вчинення діяння (початок злочинної поведінки) та фактичний момент його закінчення – фактичне припинення бездіяльності (злочинної поведінки) за власною волею чи всупереч їй (Див.: Данилюк Т.В. Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т.В. Данилюк. – Л., 2009. – С. 12.

начається стосовно простих злочинів. Вчинення дії, або, що найчастіше, початок бездіяльності, не означають закінчення триваючого злочину. Триваюче злочинне діяння не закінчене, поки не перерване, однак, будучи перерваним у будь-який момент після виконання його складу, розглядається як закінчене»¹.

Судова практика у цьому питанні поки що не виробила інших критеріїв, крім тих, що були названі у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 4 березня 1929 р. «Про умови застосування давності і амністії до триваючих і продовжуваних злочинів» і виходить із того, що триваючий злочин починається з моменту вчинення злочинної дії (бездіяльності) і закінчується внаслідок дій самого винного, спрямованих на припинення злочину, або настання подій, які перешкоджають вчиненню злочину².

Припинення (закінчення) триваючого злочину можливе з різних обставин, на які в основному звертають увагу в доктрині та судовій практиці. Дані обставини можна поділити на дві групи:

– по-перше, настання так званих абсолютних чи відносних кримінально-правових подій, тобто чинників, які не залежать від волі особи, що вчиняє злочин (об'єктивні причини): втручання органів влади, затримання злочинця, викриття банди, смерть особи, яка була на утриманні винного, зміна законодавства тощо;

– по-друге, це фактори, що залежать від волі винного, коли він сам вчиняє дії, спрямовані на припинення злочину (суб'єктивні причини). Наприклад, знищення зброї, що незаконно зберігалася, явка з повинною, тощо.

На підставі викладеного, часом припинення триваючого злочину необхідно вважати час настання вищевказаних дій чи подій. У кожному випадку такий злочин триває на стадії закінченого злочину (тобто коли діяння містить усі ознаки складу злочину, передбаченого у відповідній статті Особливої частини КК) до фактичного припинення забороненої поведінки.

---

¹ Див.: Яни П. Діящиеся преступления с материальным составом. К вопросу о квалификации преступного уклонения от уплаты налогов / П. Яни // Рос. юстиция. – 1999. – № 1. – С. 40 – 42.

² Див.: Сборник постановлений Пленумов Верховных Судов СССР и РСФСР (Российской Федерации) по уголовным делам. – М., 1995. – С. 5.

Як справедливо зазначив П. Яні, момент закінчення триваючого злочину співпадає з моментом його фактичного завершення у зв'язку з припиненням злочинної діяльності за волею винного або всупереч їй¹.

При цьому ні юридичний, ні фактичний моменти закінчення таких злочинів не є однозначними, бо вони залежать від специфіки злочину, особливостей закріплення його ознак у кримінальному законі і не є абсолютно однаковими для всіх видів триваючих злочинів².

Таким чином, наприклад, якщо у особи під час або після відбуття покарання за будь-який злочин, було виявлено вогнестрільну зброю, яку вона почала незаконно зберігати до засудження (тобто мав місце триваючий злочин, хронологічно розпочатий до засудження, але припинений після останнього), то, на нашу думку, в такій ситуації реальна сукупність злочинів не утвориться, адже саме з моменту присічення (припинення) триваючий злочин вважається закінченим і породжує правові наслідки, зокрема, виступає як структурний елемент того чи іншого виду множинності злочинів (у даному випадку можливо говорити про рецидив).

Щодо визначення кінцевого моменту продовжуваного злочину вважаємо, що останній залежить від особливостей суб'єктивної сторони такого діяння, зокрема, від ступеня конкретизації умислу.

У літературі більшість науковців вважають, що умисел у продовжуваному злочині може бути конкретизованим (наприклад, викрадення певної кількості майна) або мати неконкретизований характер (вчиняти цей злочин доки є така можливість). При цьому продовжувані злочини з неконкретизованим умислом пропонують кваліфікувати за наслідками, що фактично настали³.

Однак є і протилежні позиції. Зокрема, А. П. Козлов заперечує неконкретизований умисел у розглядуваних злочинах, а А. В. Корнєєва вказує, що при неконкретизованому умислі, коли

¹ Див.: Яні П. – Вказ. праця. – С. 42.

² Див.: Козлов А.П. Неоконченное преступление: учеб. пособие / А.П. Козлов. – Красноярск, 1999. – С. 85.

³ Див.: Кузнецова Н. Квалификация сложных составов преступлений / Н. Кузнецова // Угол. право. – 2000. – № 1. – С. 32.

немає чіткого уявлення про єдиний злочинний результат, у особі виникає окремий умисел на вчинення конкретного злочинного епізоду, кожний з яких має кваліфікуватись самостійно, якщо містить ознаки самостійного складу злочину. Таким чином, на її думку, якщо умисел винного був неконкретизованим, вчинені ним тожозні злочинні діяння підлягають самостійній оцінці, і кваліфікуються за сукупністю¹.

Нам складно погодитися з наведеними точками зору. Запропоноване тлумачення суперечить сутності продовжуваного злочину. По-перше, як зазначалося, окремі з таких діянь можуть мати формальний склад (згвалтування, одержання хабара тощо), а отже взагалі не охоплювати умислом наслідки вчиненого діяння.

По-друге, єдиний суспільно небезпечний наслідок, що є ознакою матеріального продовжуваного злочину, зовсім не обов'язково передбачає «жорстку конкретизацію бажаного результату», як про це пише А. П. Козлов. За неконкретизованого умислу особа усвідомлює, що вчиняє злочин тожозними діями, передбачає, що результатом цих дій буде спільний наслідок і бажає цього наслідку. Крім того, навіть при неконкретизованому умислі обов'язковою суб'єктивною ознакою продовжуваного злочину є заздалегідь поставлена єдина мета – вчиняти цей злочин до тих пір, поки це можливо, яка об'єднує в єдине ціле вчинені особою умисні тожозні діяння.

На нашу думку, єдиний умисел (конкретизований чи неконкретизований) – це той стрижень, який об'єднує всі епізоди продовжуваного злочину. Він є визначальною ознакою такого діяння, свідчить про його внутрішню, так би мовити, психічну (психологічну) єдність, до того ж без нього неможлива спільна мета. Напевно, через це в ч. 2 ст. 32 КК законодавець у визначенні продовжуваного злочину вказує, що він складається із двох або більше тожозних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що початком вчинення продовжуваного злочину є виконання першого із декіль-

---

¹ Див.: Козлов А.П. Учение о стадиях преступления / А.П. Козлов. – СПб.: Юрид. центр Прес, 2002. – С. 159, 160; Корнеева А.В. Теоретические основы квалификации преступлений: учеб. пособие / А.В. Корнеева. – М.: Проспект, 2006. – С. 137.

кох юридично тотожних діянь, а закінченням: при конкретизованому умислі – момент вчинення останньої із запланованих злочинних дій, а при неконкретизованому умислі – момент фактичного присічення (припинення) продовжуваного злочину¹.

Отже, хоча за часом продовжуваний злочин також може розпочатися до засудження особи за будь-який інший злочин, а закінчитися (припинитися) вже після її засудження (наприклад, за підробленими документами особа отримувала пенсію чи іншу постійну соціальну допомогу, як до, так і після засудження за інший злочин), вчинене не може розглядатися як реальна сукупність злочинів. За певних умов у таких випадках може утворюватися або повторність, пов'язана із засудженням, або рецидив злочинів.

Ідеальною сукупністю називають випадки, коли однією і тією ж дією винна особа вчиняє два чи більше злочинів, передбачених різними статтями Особливої частини КК. Ознаками ідеальної сукупності є наявність однієї дії, якою вчиняються два або більше самостійних злочини. При цьому між цими злочинами є тісний зв'язок: вони мають спільним елементом не тільки суб'єкта (як у реальній сукупності), а й спільну злочинну дію.

¹ Таку позицію щодо визначення початкового і кінцевого моментів продовжуваного злочину займав Пленум Верховного Суду СРСР у постанові від 11 липня 1972 р. «Про судову практику у справах про розкрадання державного і громадського майна», хоча в літературі висловлювалися й інші думки із цього приводу.

Так, на думку М.Д. Дурманова, «продовжуваний злочин закінчується вже в момент вчинення першої дії... Під час вчинення нових злочинних дій повторюється здійснення закінченого злочину» (Див.: Дурманов Н.Д. Стадії совершення преступления по советскому уголовному праву / Н.Д. Дурманов. – М.: Госюриздат, 1955. – С. 55).

Т. М. Данилюк стверджує, що фактичним моментом закінчення формального продовжуваного злочину є момент вчинення останнього із діянь, які його утворюють, а матеріального продовжуваного злочину – час настання наслідку в результаті вчинення останнього діяння, а якщо такий наслідок не настав – час вчинення останнього діяння. (Див.: Данилюк. – Вказ праця. – С. 12, 13.)

Із запропонованими авторами визначеннями моменту закінчення продовжуваних злочинів не можна погодитися, бо вони ігнорують суб'єктивні ознаки таких діянь і призводять до нівелювання різниці між продовжуваними та триваючими злочинами, а також між продовжуваними злочинами і повторністю.

За характером злочини при ідеальній сукупності є різнорідними, адже неможливо однією дією вчинити два однорідні злочини, що спрямовані на однакові або схожі безпосередні об'єкти і мають однакову форму вини (наприклад, однією дією вчинити грабіж і крадіжку). Тим більше неможливо однією дією вчинити два тождних злочини (одночасно дві крадіжки).

Принциповим є й те, що між злочинами немає навіть незначного проміжку часу, тобто має місце **одночасність** їх вчинення, що істотно відрізняє ідеальну сукупність від реальної сукупності та від повторності злочинів.

Отже, **третьою умовою** за наявності якої можливе суміщення сукупності і повторності злочинів є **неодночасне** вчинення **тотожних** або **однорідних** одиничних злочинів.

Підсумовуючи викладене, можна зробити наступний висновок.

За змістом і обсягом можуть суміщатися одна з одною тільки **не пов'язана із засудженням повторність однорідних, а в окремих випадках також повторність тотожних злочинів, та реальна сукупність злочинів**. Саме такі випадки в теорії кримінального права називають «**повторність-сукупність**», і вони утворюють своєрідний «комбінований» вид множинності злочинів.

Ідеальна сукупність і будь-який вид повторності злочинів ніколи не перетинаються і є несумісними поняттями.

Розглянемо співвідношення повторності і рецидиву. Згідно із положеннями ст. 34 КК для рецидиву не має значення характер одиничних злочинів, які його утворюють. Вони можуть бути **тотожними** або **однорідними** при спеціальному рецидиві та **різнорідними** при загальному рецидиві, але обов'язково умисними. Сутнісною ознакою рецидиву є наявність у особи **судимості**. Оскільки відповідно до ч. 1 ст. 88 КК особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду і до погашення або знаття судимості, то вчинення саме в цей період нового умисного злочину утворює з попереднім умисним злочином їх рецидив.

Вважаємо, що порівнявши ознаки рецидиву і повторності, можна стверджувати, що суміщаються **повторність, яка пов'язана із засудженням за умисні злочини і спеціальний рецидив**, адже

за змістом ці види множинності майже повністю співпадають. У вказаних випадках знову ж таки маємо «комбінований» вид множинності, який цілком можливо найменувати «**повторність – рецидив**».

Несумісним, тобто таким, що не може перетинатися із жодним видом повторності злочинів, є загальний рецидив.

Нарешті, **ні за яких умов не можуть суміщатися сукупність злочинів і рецидив, адже за своїм кримінально-правовим змістом вони є повними антиподами.** Як зазначалося, якісною ознакою сукупності є вчинення особою всіх злочинів до засудження (набрання законної сили обвинувальним вироком) хоча б за один із них (ч. 1 ст. 33 КК), а сутність рецидиву складає наявність у особи незнятої або непогашеної судимості¹.

Суміщення окремих видів множинності визнається і судовою практикою. Зокрема, це підтверджується положеннями п. 16 постанови Пленуму від 4 червня 2010 р., де зазначається, що «в окремих статтях Особливої частини КК рецидив злочинів передбачається як різновид повторності злочинів і, крім таких кваліфікуючих ознак, як вчинення злочину повторно або його вчинення особою, яка раніше вчинила відповідний злочин, може бути виражений і такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення злочину особою, раніше судимою за відповідний злочин».²

Таким чином, аналіз приписів чинного КК дає підстави для висновку, що наразі у кримінальному законодавстві немає чіткої регламентації ознак повторності, сукупності та рецидиву, що призводить до дублювання відповідних понять, змішування їх між собою, і обумовлює проблеми як у науковому (теоретичному) розумінні сутності множинності злочинів, так і у її кваліфікації. Через це такими суперечливими і неоднозначними є підходи судової практики щодо юридичної оцінки повторності та сукупності злочинів.

Так, за даними узагальнення судової практики з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів, яке підготували судді Верховного Суду України у 2009 році³, загалом суди беруть до

¹ Про можливі випадки зовнішнього сполучення сукупності злочинів із сукупністю вироків буде сказано далі.

² Див.: Збірник постанов Пленуму. – С. 442.

³ Див.: Вісник Верховного Суду України. – №3. – 2009. – С. 31 – 33.

уваги той факт, що вплив повторності злочинів на кваліфікацію залежить від виду повторності.

Водночас суди по-різному вирішують питання щодо кваліфікації закінчених тотожних злочинів. Деякі місцеві суди, даючи юридичну оцінку злочинів, склад яких передбачений різними частинами ст. 185 КК, кваліфікують їх окремо за кожною з цих частин, а інші вважають кваліфікацію дій за ч. 1 ст. 185 КК зайвою.

Останньої позиції дотримуються більшість апеляційних судів і при апеляційному розгляді таких справ вирoki змінюють, виключаючи як зайву, кваліфікацію дій засудженого за ч. 1 ст. 185 КК. Апеляційні суди вважають, що суди першої інстанції при кваліфікації повторності тотожних злочинів помилково застосовують правила про кваліфікацію повторності однорідних злочинів, коли перший із вчинених злочинів кваліфікується за частиною першою статті, яка передбачає кримінальну відповідальність за вчинення злочину, а наступний - за частиною другою за ознакою повторності.

Наприклад, Сколівський районий суд Львівської області засудив Ш. за те, що 15 червня 2005 р. він незаконно заволодів автомобілем ВАЗ-21063 вартістю 10 тис. гривень, що належав потерпілому Ч., завдавши йому значної матеріальної шкоди. Пізніше, 28 червня 2005 р. Ш. повторно незаконно заволодів автомобілем ВАЗ-21043, вартістю 10 тис. гривень, що належав потерпілому Ж., чим завдав йому значної матеріальної шкоди. 1 липня 2005 р. Ш. з автомашин ЗІЛ-131 та ВАЗ-2121, що належали потерпілому П., таємно викрав бензин та інше майно загальною вартістю 619 гривень. Цього ж дня Ш., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, із салону автомашини Пежо-306, що належав потерпілому Ф., таємно викрав його майно загальною вартістю 3 тис. 428 гривень.

Дії засудженого органи досудового слідства та суд першої інстанції кваліфікували за ч. 1 ст. 289, ч. 2 ст. 289 та ч. 1 ст. 185, ч. 2 ст. 185 КК. Ухвалою Апеляційного суду Львівської області вирок суду щодо Ш. змінено, і з обвинувачення виключено ч. 1 ст. 289 та ч. 1 ст. 185 КК, оскільки повторність є кваліфікуючою ознакою ч. 2 ст. 289 та ч. 2 ст. 185 КК і додатково кваліфікувати дії засуджених ще й за ч. 1 ст. 289 та ч. 1 ст. 185 КК не було потреби.

У іншій справі Верховний Суд України ухвалою від 19 жовтня 2006 р. змінив вирок, винесений Коростишевським районним судом Житомирської області та ухвалу Апеляційного суду цієї ж області стосовно Г., вказавши, що вчинення двох чи більше тождних злочинів, передбачених однією статтею, повинно кваліфікуватися за тією частиною статті, якою передбачено таку кваліфікуючу ознаку як повторність, а як вбачається із вироку, суд при призначенні покарання Г. зайво кваліфікував її дії за ч.1 ст. 309 КК, оскільки частиною 2 цієї статті передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно¹.

Втім, аналізуючи численні приклади помилкових судових рішень, автори узагальнення визнають, що розбіжності у юридичній оцінці повторних злочинів прямо пов'язані із різними їх тлумаченнями у постановах Пленуму Верховного Суду України.

З такою думкою варто погодитися, адже співставлення змісту окремих постанов є більш ніж суперечливим.

Так, у п. 20 нескасованої і незміненої на сьогодні постанови Пленуму від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику у справах про хабарництво» проголошується наступна позиція: «При вирішенні питання про повторність злочинів, передбачених статтями 368 і 369 КК, слід керуватися п.3 примітки до ст. 368 КК. Цією ознакою охоплюється як перший, так і наступні злочини, тому кваліфікувати перший із них додатково ще й за ч. 1 ст. 368 КК чи ст. 369 КК не потрібно»².

У абзаці 1 п. 6 постанови «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи» від 30 травня 2008 р., спочатку вказується, що повторним є зґвалтування чи насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, якщо кожному з них відповідно передувало вчинення цією ж особою такого ж злочину. Зґвалтування, вчинене особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153-155 КК, а так само насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене особою, яка раніше вчинила будь-який зі злочинів, передбачених статтею 152 або ст.154 цього Кодексу, є **спеціальним видом пов-**

¹ Див.: Вісник Верховного Суду України. – №3. – 2009. – С. 31 – 32.

² Див.: Збірник постанов Пленуму. – С. 173.

торності (вид. нами - І.З.) та окремою кваліфікуючою ознакою цих злочинів.

При цьому далі у абз. 3 п. 6, посилаючись на ст. 33 КК Пленум вказує, що дії винної особи належить кваліфікувати за сукупністю вчинених злочинів, зокрема і тоді, коли перший злочин було вчинено без обтяжуючих обставин, а другий кваліфікується за частиною другою статті 152 чи частиною другою статті 153 КК лише за ознакою його повторності.¹

У пункті 17 постанови Пленуму від 7 лютого 2003 р. «Про судову практику в справах проти життя та здоров'я особи» читаємо так: «якщо винний не був засуджений за раніше вчинене вбивство чи готування до нього або замах на нього, ці його дії підлягають самостійній кваліфікації, а повторно вчинене вбивство кваліфікується за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК»².

У пункті 20 постанови «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 р. сказано, що «у разі вчинення декількох посягань на власність перший злочин за відсутності інших кваліфікуючих ознак належить кваліфікувати за частиною першою відповідної статті, а інші - як вчинені повторно, за іншими частинами відповідних статей КК»³.

Нарешті, найбільш розгорнуті і вельми неоднозначні роз'яснення щодо кваліфікації повторності злочинів містяться у п. 7 вже згаданої постанови Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 р., де вказується, що «передбачене у відповідних статтях (частинах статей) Особливої частини КК вчинення злочину повторно або особою, яка раніше вчинила відповідний злочин, є кваліфікуючою ознакою певного злочину. Тому, якщо за вчинення попереднього злочину (кількох попередніх злочинів) особу не було засуджено, кожен із злочинів, які утворюють повторність, має бути предметом самостійної кримінально-правової оцінки.

При цьому, якщо вчинені злочини крім **повторності, утворюють ще й сукупність** (вид. нами – І.З.), вони відповідно до частини другої статті 33 КК повинні отримувати окрему кваліфікацію

¹ Див.: Збірник постанов Пленуму. – С. 387.

² Див.: Збірник постанов Пленуму. – С. 184.

³ Див.: Збірник постанов Пленуму. – С. 426.

(наприклад, крадіжка без кваліфікуючих ознак і крадіжка, вчинена повторно, або крадіжка, поєднана із проникненням у житло).

Якщо ж злочини, які утворюють повторність, відповідають одному і тому самому складу злочину (вид. нами – І.З.), (наприклад, три крадіжки, поєднані із проникненням у житло, п'ять розбоїв, вчинених організованою групою, тощо), їх кваліфікація здійснюється за одною статтею або частиною статті Особливої частини КК. У таких випадках повторність злочинів повинна зазначатися у процесуальних документах, які стосуються обвинувачення особи, як кваліфікуюча ознака відповідних злочинів»¹.

Виявляється, що, скажімо, дві (декілька) простих крадіжки, або грабежу, або згвалтування, тощо, на думку Пленуму утворюють сукупність злочинів і мають кваліфікуватися окремо, а два (декілька) отримання (або давання) хабара не є сукупністю злочинів і охоплюються тільки ч.3 ст. 368 або ч.3 ст. 369 КК з урахуванням ознаки повторності.

При цьому, Пленум вказує, що три крадіжки, поєднані із проникненням у житло, або п'ять розбоїв, вчинених організованою групою, також не утворюють сукупності і мають кваліфікуватися за одною частиною статті Особливої частини КК, тобто фактично визнає у зазначених випадках не тільки повторність тотожних злочинів, а й правила її кваліфікації за одною статтею або частиною статті Особливої частини КК.

Виникає питання, чим же зумовлюється такий суперечливий підхід? Чому дві закінчені «прості» крадіжки не вважаються такими, що **відповідають одному і тому самому складу злочину**, а два закінчених «простих» отримання хабара чи п'ять кваліфікованих розбоїв розглядаються як тотожні діяння?

Після співставлення вищенаведених постанов, складається враження, що у своїх останніх роз'ясненнях Пленум Верховного Суду України з якихось йому одному відомих причин вирішив відійти від усталених у практиці, зрозумілих і обґрунтованих у теорії підходів щодо кваліфікації повторності злочинів. А вони є такими.

1. Кваліфікація повторності залежить від того, які злочини входять до її складу. Якщо це повторність закінчених тотожних зло-

¹ Див.: Збірник постанов Пленуму. – С. 439.

чинів, то всі злочини охоплюються однією і тією самою статтею Особливої частини КК, де передбачене повторне вчинення даного злочину, наприклад, повторний грабіж кваліфікується тільки за ч. 2 ст. 186 КК.

2. У тих випадках, коли тотожні злочини, які входять до повторності, мають різні стадії, або при вчиненні одних особа діяла як виконавець, а при вчиненні інших - була організатором, підбурювачем чи пособником, вчинене не можна кваліфікувати за одною статтею КК, бо незакінчені злочини і злочини в співучасті мають отримати окрему кваліфікацію із посиланням на відповідну частину ст.ст. 14, 15 чи 27 КК.

3. При повторності однорідних злочинів кожний злочин потребує окремої кваліфікації за відповідною статтею КК, причому наступний злочин має кваліфікуватися за ознакою повторності.

4. Якщо особа в різний час вчинила два злочини, що підпадають під ознаки одної статті Особливої частини КК, але кожен з них має різні кваліфікуючі ознаки, передбачені в різних частинах цієї статті, то вчинені злочини також мають отримувати окрему кваліфікацію. При цьому у відповідних процесуальних документах мають бути зазначені всі кваліфікуючі ознаки вчинених злочинів, в тому числі і повторність їхнього вчинення.

За такого підходу перший із наведених прикладів є «чистою» повторністю, яка не має розглядатися, а тим більше і кваліфікуватися як сукупність злочинів. Три наступні ситуації множинності злочинів мають розглядатися одночасно і як повторність, і як сукупність злочинів. Саме вони і належать до так званої «повторності-сукупності» і кваліфікуються як за правилами, що визначені в ч. 2 ст. 33 КК для сукупності злочинів, згідно з якими кожен вчинений злочин підлягає окремій кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК, так і за правилами, що притаманні повторності.

Заради справедливості зазначимо, що в теорії кримінального права окремі науковці вважають більш правильною кваліфікацію повторності тотожних злочинів, не пов'язаною із засудженням, за правилами сукупності злочинів. Наприклад, на думку В. О. Навроцького, Е. Т. Караєва, А. В. Байлова тощо принципам кримінально-правової кваліфікації найбільше відповідає окрема, самостійна

кваліфікація кожного злочину, який є елементом повторності злочинів¹.

Втім, очевидно, що при такому вирішенні питання для особи настає декілька несприятливих наслідків: з одного боку – посилення покарання за рахунок кваліфікуючої ознаки повторності, а з іншого особливі правила призначення покарання, що застосовуються при сукупності злочинів. А це є неприпустимим.

5. Якщо повторність тотожних злочинів прямо не передбачена в статті Особливої частини КК (наприклад, особа послідовно вчинила два службових підроблення або, скажімо, через проміжок у часі спричинила два необережних тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкодження), то дії особи кваліфікуються за одною статтею КК, а повторність розглядається згідно з п. 1 ст. 67 КК як обставина, що обтяжує покарання. До речі, такий підхід до кваліфікації тотожних злочинів, повторність яких не передбачена у статті Особливої частини КК, судовою практикою наразі підтримується.

Підтвердженням цього може бути наступна Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України. Ямпільський суд Вінницької області вироком від 22 березня 2010 р. засудив Б. за ч. 1 ст. 162 та ч. 1 ст. 162 КК, визнавши його винним у тому, що він у ніч з 23 на 24 листопада 2008 р. зламав замок на входних дверях і незаконно проникнув спочатку у будинок Я., а пізніше у будинок Д., порушивши недоторканність їхнього житла. У касаційному порядку прокурор порушив питання про зміну вироку суду у зв'язку із неправильним застосуванням кримінального закону, яке полягає в тому, що два злочини, які не утворюють сукупності злочинів, суд двічі окремо кваліфікував за однією й тією ж частиною статті кримінального закону. Перевіривши матеріали справи колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України зробила висновок про

---

¹ Див.: Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник / В.О. Навроцький. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 461; Караев Э.Т. – Вказ праця. – С. 58; Байлов А.В. Щодо кваліфікації елементів повторності тотожних злочинів, не пов'язаної із засудженням / А.В. Байлов // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези допов. та повід. – Львів: ЛДУВС, 2011. – С. 37.

те, що суд правильно встановив фактичні обставини справи, однак неправильно кваліфікував дії Б. за ч. 1 ст. 162 КК двічі – за кожен факт незаконного проникнення. У цьому випадку суд, дійшовши висновку про вчинення Б. тождесних злочинів, мав би кваліфікувати його дії за ч. 1 ст. 162 КК за обома фактами проникнення до житла, а не за кожним з них окремо.

З урахуванням наведеного колегія суддів кваліфікувала вчинене Б. за однією нормою кримінального закону – ч. 1 ст. 162 КК, з виключенням із вироку рішення про застосування до засудженого ч. 1 ст. 70 КК¹.

Як бачимо, хоча більшість питань щодо кваліфікації повторності злочинів в теорії кримінального права достатньо напрацьовані, втім підходи до її розуміння, які наразі складаються у судовій практиці, на нашу думку, здатні знищити поняття повторності як виду множинності.

Більше того, в теорії кримінального права останнім часом активно обговорюється точка зору, що існування повторності, як виду множинності, є порушенням конституційного принципу *non bis in idem*, оскільки особа фактично повторно притягується до кримінальної відповідальності за вчинення одного й того самого злочину, а тому від неї слід відмовитися².

Аргументи наводяться наступні. Із принципу *non bis in idem*, який закріплює ст. 61 Конституції України, випливає давньоримська правова аксіома щодо заборони піддаватися більше ніж одному обвинуваченню з тієї ж самої причини (*nemo debet bis vexari pro una et eadem causa*). Це означає, по-перше, неможливість двічі враховувати один і той самий кримінальний делікт як при встановленні вини особи, так і при формуванні слідчими органами обвинувачення, а по-друге, те, що факт попереднього вчинення особою

¹ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 21 грудня 2010 р. //ВВСУ. – 2011. – №5. – С. 14, 15.

² Див., напр.: Волженкин Б. Принцип справедливости и проблемы множественности преступлений по УК РФ / Б. Волженкин // Законность, 1998. – №12. – С. 5; Петухов Р.Б. Множественность преступлений по Уголовному кодексу РФ: автореф. дисс. ... канд. юрид наук / Р.Б. Петухов. – М., 1999. – С. 7; Шкредова Э.Г. Множественность преступлений (исторический аспект) / Э.Г. Шкредова. – М., 2011. – С. 144.

злочину не може виступати як ознака змісту складу нового злочину, вчиненого цією особою.

Отже, деякі науковці доказують, що конструювання складів злочинів, кваліфікуючі ознаки яких передбачають «вчинення злочину повторно», або «особою, яка раніше вчинила такий самий злочин», або «особою, яка була раніше судимою за такий самий злочин», є порушенням конституційного принципу *non bis in idem*, оскільки фактично закріплюють повторне притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення одного й того ж злочину.

В якості додаткового аргументу проти існування повторності навіть наводиться позиція законодавця РФ, який у 2003 році скасував повторність (неодноразовість) злочинів, залишивши в структурі множинності за КК РФ лише сукупність злочинів і рецидив, хоча Конституційний Суд РФ не визнав відповідні норми КК такими, що суперечать Конституції РФ.

У прийнятій з цього питання постанові №3-П від 19 березня 2003 р. Конституційний Суд РФ зазначив, що кримінально-правові наслідки попередньої судимості при засудженні особи за вчинення нового злочину не виходять за межі кримінально-правових засобів, які законодавець вправі використовувати для досягнення конституційно-виправданих цілей диференціації кримінальної відповідальності і покарання, посилення його виправного впливу на засудженого, попередження нових злочинів і тим самим захисту особи, суспільства і держави від злочинних посягань¹.

На нашу думку, відмовлятися від повторності у кримінальному законодавстві України поки що зарано, однак погоджуємося, що відсутність у чинному КК чіткої регламентації якісних ознак цього виду множинності злочинів обумовлює низку проблем у розумінні її змісту та правових наслідків.

Передусім, якщо порівняти приписи статей 32–34 КК, де містяться законодавчі визначення видів множинності злочинів, то можна зробити висновок, що у підставу виділення повторності

---

¹ Див.: Зінченко І.О. Конституційний принцип *non bis in idem* через призму повторності злочинів / І.О. Зінченко // Громадянське суспільство і права людини. – Х., 2010. – С. 142, 143; Дудоров О. Чи суперечить інститут множинності злочинів принципу «NON BIS IN IDEM»? / О. Дудоров, Є. Письменський // Юрид. вісник України. – 2010. – №30. – С. 6.

покладено ознаку тотожності (як виняток однорідності) злочинів, які до неї входять. У той же час у підставу розмежування сукупності і рецидиву покладено критерій відсутності (чи наявності) в особи судимості за раніше вчинений злочин.

Як бачимо, правила дихотомічного поділу понять при такій класифікації не зовсім витримані, а між тим однією з вимог до коректної класифікації є саме єдність обраного критерію для поділу явищ на види.

Через це виникає певна логічна невідповідність, за якої ознаки різних видів множинності частково «перетинаються». Так, з одного боку, повторність, пов'язана із засудженням може повністю збігатися із поняттям спеціального рецидиву; а з іншого - повторність, не пов'язана із засудженням у багатьох випадках дублюється реальною сукупністю, що у свою чергу згідно із постановою Пленуму від 4 червня 2010 р., вимагає кваліфікації за правилами сукупності злочинів. І таких випадків безліч, при цьому це є достатньо розповсюджені злочини. А оскільки не всі судді розуміються на таких тонкощах теорії кримінального права, то на практиці це часто призводить до неправильної кваліфікації вчинених злочинів.

По-друге, у випадку повторності, пов'язаної із засудженням, дійсно правові наслідки раніше вчиненого злочину, за який вже особа понесла кримінальну відповідальність, певним чином впливають на відповідальність та покарання за новий злочин, отже точка зору про порушення принципу *non bis in idem* має право на існування. Частково можна погодитися також з тим, що факт попереднього засудження особи є не стільки кримінально-правовою ознакою суб'єкта, скільки кримінологічною ознакою особи злочинця.

По-третє, згідно із ч. 1 ст. 32 КК повторність утворюється із тотожних злочинів, передбачених цим Кодексом, а не будь-яким іншим. Виникає питання: чи буде повторністю вчинення тотожних діянь, із яких одне передбачено КК України 2001 року, а інше – КК УРСР 1960 року? А якщо особа вчинила тотожні діяння у різних державах? Чинний КК на це відповіді не дає, а у практиці такі випадки непоодинокі.

Втім, можна навести низку аргументів на захист повторності злочинів.

Перш за все, повторне вчинення злочинів свідчить як про підвищену ступінь суспільної небезпечності вчиненого, так і про суспільну небезпечність особи злочинця. М. В. Плотнікова справедливо вказує, що при повторності, яка не пов'язана із засудженням на перший план виходить суспільна небезпечність діяння, адже відбувається накопичення кількості спричиненої шкоди, що і підвищує ступінь суспільної небезпечності вчиненого, а у випадках, передбачених у законі, змінює й характер злочину¹.

При повторності, яка пов'язана із засудженням, навпаки, на перший план виходить небезпечність особи злочинця. Особа, що вже відбула покарання, є більш небезпечною, порівняно із тою, яка ще не піддавалася заходам державного примусу. А та обставина, що після застосування покарання, вона не виправилася і знову вчинила тотожний або однорідний злочин, свідчить про її стійку антисоціальну орієнтацію, що цілком справедливо має бути враховано при юридичній оцінці нового злочину.

До речі, навряд чи правильно роглядати повторність, пов'язану із засудженням під кутом зору виключно кримінологічних ознак особи злочинця. Очевидно, що це поняття має і власний кримінально-правовий зміст, адже згідно із приписами ст. 65 КК однією із засад призначення покарання є обов'язкове врахування судом особи винного. Отже, як слушно висловився В. В. Голина, попередня судимість особи це не просто її біографічна риса, а у розглядуваному контексті головна кримінально-правова ознака кримінологічної характеристики особи злочинця².

Важасмо також, що формулюючи повторність, законодавець мав на меті врахувати типові, найрозповсюдженіші в об'єктивній дійсності випадки вчинення декількох тотожних злочинів, і, передбачивши останню в якості кваліфікуючої чи особливо кваліфікуючої обставини, прагнув за рахунок санкцій посилити покарання за повторне вчинення злочинів. Адже не є таємницею, що суспільна небезпечність особи злочинця підвищується із вчиненням ним нових, хай, навіть, і тотожних злочинів. Другий, третій, наступ-

¹ Див.: Плотнікова М.В. Множественность преступлений: соотношение ее разновидностей / М.В. Плотникова. – М., 2004. – С. 21.

² Див.: Голина В.В. Судимість / В.В. Голина. – Х.: Харків юридичний, 2006. – С. 74, 75.

ний злочини породжують у свідомості особи впевненість у безкарності, спонукають до задоволення власних потреб злочинним шляхом, укріплюють злочинні навички тощо. Ось чому, оцінюючи небезпечність особи злочинців, законодавець більш небезпечними справедливо вважає тих, хто вчинює за інших рівних умов більшу кількість злочинів.

Таким чином, існування повторності поряд з іншими видами множинності злочинів надає більше можливостей для диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання.

Наявність повторності дає можливість спростити кваліфікацію при вчиненні декількох тотожних злочинів і не застосовувати без необхідності правила кваліфікації за сукупністю злочинів, які спрямовані на посилення кримінальної репресії.

У літературі справедливо зазначається, що у разі зникнення із чинного КК фактичної повторності, кожний із вчинених тотожних злочинів отримуватиме самостійну (окрему) кримінально-правову оцінку, у тому числі на етапі остаточної кваліфікації вчиненого, що, вочевидь, матиме своїм наслідком призначення покарання за правилами сукупності злочинів (ст. 70 КК). А це означає, що остаточне покарання за певних умов може бути призначене у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання у Загальній частині КК¹. Отже, не виключені випадки, за яких покарання за повторне вчинення злочину, призначене на підставі санкції статті Особливої частини КК, буде менш суворим, ніж покарання, призначене за сукупністю тотожних злочинів.

Нарешті, навряд чи правильно вважати, що закріплення у КК повторності призводить до порушення принципу *non bis in idem*. І хоча окремі науковці зазначають, що ознака повторності у складі злочину включає деякі ознаки складу раніше вчиненого (тотожного чи однорідного) злочину, зокрема, ознаки об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони², все ж таки особа несе

¹ Див.: Дудоров О., Письменський Є. – Вказ. праця. – С. 7.

² Див.: Берзін П. Поняття повторності та сукупності злочинів: особливості системно-структурних характеристик / П. Берзін // Право України. – №9. – 2011. – С. 95.

відповідальність за новий злочин, склад якого має інші за змістом ознаки.

Варто погодитися із думкою О. Дудорова та Є. Письменського, які вказують, що «наявність факту попередньо вчиненого злочину не впливає на конструктивні ознаки основного складу злочину, скоєного особою знову. При повторному вчиненні злочину особа притягується до кримінальної відповідальності не за злочин, вчинений раніше, а за новий тотожний або однорідний злочин»¹.

При цьому факт повторності виступає як обтяжуюча обставина, що характеризує особу винного, і це аж ніяк не суперечить загальним засадам призначення покарання (ч. 1 ст. 65 КК). До того ж згідно з положеннями ч. 4 ст. 67 КК, якщо така обставина впливає на кваліфікацію, то другий раз при призначенні покарання вона не враховується.

Крім того, на нашу думку, скасування повторності, пов'язаної із засудженням, що є обтяжуючою обставиною чи кваліфікуючою ознакою, поставить в нерівне становище осіб, що вперше вчинили злочин і осіб, які вже були піддані покаранню, і знову вчинили злочин, а це суперечить такій меті покарання, як попередження нових злочинів та й на індивідуалізації покарання відіб'ється не найкращим чином. А скасування повторності, яка не пов'язана із засудженням, призведе до того, що особа, яка вперше засуджується за декілька тотожних злочинів може отримати таке саме покарання, як і особа, що засуджується за один злочин, отже інші злочини залишаться безкарними. Тому наявність повторності в якості кваліфікуючої ознаки складу злочину справедливо посилює суворість покарання.

Нарешті, на захист збереження повторності у чинному КК можна висловити і суто прагматичне міркування.

Простий арифметичний підрахунок показує, що вчинення злочину «повторно», в якості кваліфікуючої ознаки передбачено у 93 статтях Особливої частини КК. Вчинення злочину «особою, яка раніше вчинила такий самий злочин» – у 8 статтях, відповідно, вчинення злочину особою, раніше судимою за такий самий злочин» – у 19 статтях Особливої частини КК.

---

¹ Див.: Дудоров О., Письменський Є. – Вказ праця. – С. 6.

Очевидно, що будь-які спроби «прибрати» повторність із КК призведуть до чергового реформування кримінального законодавства, руйнації багатьох принципових положень не тільки Особливої, а й Загальної частини КК. Навряд чи це потрібно суспільству на сучасному етапі, тим більше, що існуюча правотворча діяльність в галузі кримінального законодавства, як справедливо зазначає В.Я.Тацій, за останні роки і так вражає своєю бурхливою стрімкістю і розмахом. Поспішне, часто суперечливе і не завжди виважене оновлення приписів чинного КК не дозволяє планувати якісь перспективні, довгострокові заходи, спрямовані на ефективну протидію злочинності і формувати на цій основі стійку і, головне, безпомилкову слідчо-судову практику¹.

Таким чином, не викликає сумніву, що збереження у КК України повторності як виду множинності злочинів наразі є доцільним, однак позиція українського законодавця щодо її визначення у приписах ст. 32 КК є недосконалою і потребує коректив. А оскільки «із всіх видів права тільки кримінальне право має властивості найбезпосереднішим і брутальним способом зачіпати окрему особистість», остільки саме у кримінальному законодавстві мають бути дотримані всі вимоги законодавчої техніки при формулюванні будь-якого поняття². Воно має бути максимально повним і чітким, зрозумілим як з погляду змістовного викладення, так і з точки зору законодавчо-технічного оформлення, формулювання та структурування, щоб уникнути багатозначного тлумачення, адже від якості закону залежить ефективність його застосування.

Здійснене нами з'ясування кримінально-правового змісту та співвідношення між собою різних видів множинності злочинів дозволяє зробити висновок, що існує тільки один вид повторності, який не «перетинається» ні з сукупністю, ні з рецидивом. Це – **повторність закінчених тотожних злочинів, не пов'язана із засудженням. Кваліфікуватися вона має за одною статтею (чи частиною) статті Особливої частини КК.**

Саме у такому розумінні повторність доцільно передбачити у КК України. При цьому, з одного боку вона не співпадатиме із

¹ Див.: Тацій В.Я. Десять років Кримінальному кодексу України: здобутки і проблеми застосування / В.Я. Тацій // Право України. – №9. – 2011. – С. 14, 15.

² Див.: Плотникова М.В. – Вказ. Праця. – С. 23.

жодним іншим видом множинності, а з іншого – в таких випадках особа нестиме відповідальність один раз за всі вчинені тотожні злочини і принцип *non bis in idem*, за такого підходу до юридичної оцінки вчиненого, порушуватися не буде.

Завершуючи питання про зміст і співвідношення між собою видів множинності злочинів, не можна оминати висловлюваних в літературі думок щодо виділення у окремий її вид сукупність вироків¹.

Зокрема, В. П. Малков зазначає, що виділення сукупності вироків в окремий вид множинності є цілком обґрунтованим, тому що поняттями сукупність злочинів і рецидив злочинів не охоплюються всі можливі варіанти вчинення двох чи більше злочинів однією особою².

М. М. Становський також стверджує, що сукупність вироків є одним із різновидів множинності злочинів, оскільки вона хоча і відрізняється особливим порядком призначення покарання, однак все ж таки її основу утворюють декілька злочинів (у тому числі й ті, за які особа вже засуджувалась, але судимості на погашені), що підлягають врахуванню при призначенні покарання³.

Указана думка, на перший погляд, має раціональне зерно. Дійсно, за чинною редакцією ст. 34 КК рецидив злочинів не можна ототожнювати з сукупністю вироків, тому що ці поняття не співпадають за змістом. Рецидив наразі пов'язується лише із вчиненням умисних злочинів, тоді як сукупність вироків має місце у випадках вчинення будь-якого нового злочину після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання за попередній злочин. Крім того, рецидив злочинів не утвориться, якщо попереднім вироком особа була засуджена за злочин, вчинений у віці до 18 років,

¹ Див.: Зінченко І.О. Одиначні злочини: поняття, види, кваліфікація / І.О. Зінченко, В.І. Тютюгін. – Х.: Фінн, 2010. – С. 219 – 222.

² Див.: *Энциклопедия уголовного права.* – Т. 3. – С. 494; Чернова Т. Назначение наказания по совокупности приговоров / Т. Чернова, В. Малков // *Рос. юстиция.* – 1999. – № 10. – С. 46 – 48. Цю думку також поділяє А.А. Стрижевська. (Див.: Стрижевська А.А. Сукупність злочинів за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.А. Стрижевська. – К., 2007. – С. 8.

³ Див.: Становский М.Н. Назначение наказания / М.Н. Становский. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 1999. – С. 303.

хоча сукупність вироків в цих випадках матиме місце. Отже зміст поняття рецидиву є вужчим за зміст поняття «сукупність вироків», хоча останній часто пов'язують саме із цим видом множинності злочинів.

Згідно із абз. 1 п. 25 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання», «...за сукупністю вироків (ст. 71 КК) покарання призначається, коли засуджена особа до повного відбування основного чи додаткового покарання вчинила новий злочин, а також коли новий злочин вчинено після проголошення вироку, але до набрання ним законної сили»¹.

Як бачимо, сукупністю вироків наразі охоплюються не тільки випадки рецидиву, але також вчинення будь-якого умисного чи необережного злочину після винесення вироку і до набрання ним законної сили, тобто за відсутності у особи судимості за попередній злочин.

За загальним правилом сукупність вироків не може співвідноситись також і з сукупністю злочинів, передусім тому, що, як зазначалося, якісною ознакою останньої є вчинення особою всіх злочинів до засудження (набрання законної сили обвинувальним вироком) хоча б за один із них (ч. 1 ст. 33 КК).

Втім у судовій практиці іноді зустрічаються випадки сукупності вироків, які, на перший погляд, можуть сполучатися із сукупністю злочинів. Про ці винятки йдеться в абз. 6 п. 25 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання», де роз'яснюється: «...коли після постановлення вироку у справі буде встановлено, що засуджений винен ще в кількох злочинах, одні з яких вчинено до, а інші – після постановлення першого вироку, покарання за останнім за часом вироком призначається із застосуванням як ст. 70, так і ст. 71 КК: спочатку – за правилами ч. 1 ст. 70 КК – за сукупністю злочинів, вчинених до постановлення першого вироку; після цього за правилами ч. 4 ст. 70 КК; потім за сукупністю злочинів, вчинених після постановлення першого вироку; і остаточно – за сукупністю ви-

---

¹ Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. – С. 482.

років»¹. Вважаємо, що у всякому разі таке сполучення має суто зовнішній вигляд.

Погоджуємося із Є.Г.Шкредовою, що «не виключається кримінальна відповідальність за сукупність злочинів, вчинених особою, раніше судимою за умисний злочин, але це є сполучення фактів, а не юридичних понять. У такому випадку сукупність утворюють нові вчинені злочини, а злочин, за який особа засуджена, у цей вид множинності не входить».² Звідсіля випливає, що «сукупність вироків» і «сукупність злочинів» не суміщаються між собою і є протилежними поняттями.

Сукупність вироків не спроможна охопити і всі можливі випадки повторності злочинів, яка пов'язана із засудженням особи. Згідно із ст. 32 КК повторність утворюється лише тотожними злочинами, іноді однорідними (якщо це прямо зазначено в Особливій частині КК), а для сукупності вироків має значення не вид злочину, а час його вчинення – між постановленням вироку, але до повного відбуття покарання.

Отже, наприклад, якщо засудженим за необережний злочин після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання, вчинено новий необережний чи умисний злочин, різнорідний з першим, то дана ситуація має розглядатися як сукупність вироків, однак вона не є ні повторністю, ні сукупністю, ні рецидивом злочинів.

Таким чином, можна погодитись із В. П. Малковим щодо існування особливих випадків поєднання двох чи більше злочинів, які не охоплюються визначеними в законі видами множинності злочинів. Однак найменування таких випадків «сукупністю вироків», а тим більше визначення їх як виду множинності злочинів викликає певні сумніви.

Вирок це – найважливіший акт правосуддя, який виноситься від імені держави. Це завжди письмовий офіційний процесуальний документ. Згідно із ст. 327 КПК України якщо підсудний визнається винним у вчиненні злочину, суд постановляє обвинувальний вирок і призначає підсудному покарання, передбачене кримінальним законом. У кримінальному праві поняття сукупність вироків наразі

¹ Див.: Там само. – С. 483.

² Див.: Шкредова Э.Г. – Вказ. праця. – С. 139.

пов'язане із особливими правилами призначення покарання, визначеними в ст. 71 КК, а не з видом злочинної діяльності особи.

Множинність злочинів, навпаки, є об'єктивно існуючою ситуацією вчинення особою (групою осіб) двох чи більше злочинів. Вона має місце незалежно від судових рішень, хоча інколи (при рецидиві) може бути з ними пов'язана.

Ось чому при віднесенні сукупності вироків до виду множинності злочинів порушуються логічні принципи поділу понять, зникає єдина підстава для класифікації множинності, перекручуються її специфічні юридичні ознаки.

Грунтуючись на сказаному, вважаємо, що сукупність вироків не можна розглядати ні як вид множинності, ні як субінститут інституту множинності, хоча вказана проблема, безумовно, потребує подальшого наукового обговорення.

Висновки

З'ясування кримінально-правового змісту та співвідношення між собою окремих видів множинності злочинів, здійснене на підставі приписів чинного КК України, дає підстави для наступних висновків.

1. За змістом і обсягом можуть суміщатися одна з одною тільки **не пов'язана із засудженням повторність однорідних, а в окремих випадках також повторність тотожних злочинів, та реальна сукупність злочинів**. Саме такі випадки в теорії кримінального права називають «**повторність-сукупність**», і вони утворюють своєрідний «комбінований» вид множинності злочинів.

Ідеальна сукупність і будь-який вид повторності злочинів ніколи не перетинаються і є несумісними поняттями.

2. Порівнявши ознаки рецидиву і повторності, можна стверджувати, що суміщатися можуть **повторність, яка пов'язана із засудженням за умисні злочини і спеціальний рецидив**, адже за змістом ці види множинності майже повністю співпадають. У вказаних випадках знову ж таки маємо «комбінований» вид множинності, який цілком можливо найменувати «**повторність - рецидив**».

Несумісним, тобто таким, що не може перетинатися із жодним видом повторності злочинів, є загальний рецидив.

3. Ні за яких умов **не можуть суміщатися сукупність злочинів і рецидив**, адже за своїм кримінально-правовим змістом вони є повними антиподами. Як зазначалося, якісною ознакою сукупності є вчинення особою всіх злочинів до засудження (набрання законної сили обвинувальним вироком) хоча б за один із них (ч. 1 ст. 33 КК), а сутність рецидива складає наявність у особи незнятої або непогашеної судимості.

4. Збереження у КК України повторності як виду множинності злочинів наразі є доцільним, однак позицію українського законодавця щодо її визначення у приписах ст. 32 КК вважаємо недосконалою і такою, що потребує коректив.

5. Аналіз норм чинного КК та судової практики свідчить, що наразі тільки один вид повторності має свій власний зміст і не «перетинається» ні з сукупністю, ні з рецидивом. Це - **повторність закінчених тотожних злочинів, не пов'язана із засудженням**.

Кваліфікуватися вона має за однією статтею (чи частиною) статті Особливої частини КК.

Саме у такому розумінні повторність злочинів доцільно передбачити у КК України. При цьому, з одного боку вона не співпадатиме із жодним іншим видом множинності, а з іншого – у таких випадках особа нестиме відповідальність один раз за всі вчинені тожонні злочини і принцип *non bis in idem*, за такого підходу до юридичної оцінки вчиненого, порушуватися не буде.

Список використаних джерел

1. Агаев И.Б. СОВОКУПНОСТЬ ПРЕСТУПЛЕНИЙ: ПОНЯТИЕ, ВИДЫ И НАКАЗУЕМОСТЬ / И.Б. Агаев. – М. : ТК Велби, 2003. – 200 с.
2. Агаев И.Б. Проблема повторности в уголовном праве / И.Б. Агаев. – М. : Юристъ, 2004. – 157 с.
3. Байлов А.В. Щодо кваліфікації елементів повторності тотожних злочинів, не пов'язаної із засудженням / А.В. Байлов // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези допов. та повід. – Л. : ЛДУВС, 2011. – С. 35 – 39.
4. Бажанов М.І. Повторність злочинів як вид множинності злочинів: конспект лекц. / М.І. Бажанов. – Х., УЮА, 1993. – 16 с.
5. Бажанов М.І. Множественность преступлений по уголовному праву Украины / М.І. Бажанов. – Х., Право, 2000. – 128 с.
6. Берзін П. Поняття повторності та сукупності злочинів: особливості системно-структурних характеристик / П. Берзін // Право України. – №9. – 2011. – С. 92 – 98.
7. Вісник Верховного Суду України. – №3. – 2009.
8. Вісник Верховного Суду України. – №5. – 2011.
9. Волженкин Б. Принцип справедливости и проблемы множественности преступлений по УК РФ / Б. Волженкин // Законность. – 1998. – №12. – С. 2 – 7.
10. Галиакбаров Р.Р. Множественность преступных деяний как институт советского уголовного права / Р.Р. Галиакбаров, М.А. Ефимов, Е.А. Фролов // Сов. юстиция. – 1967. – № 2.
11. Голина В.В. Судимість / В.В. Голина. – Х. : Харків юрид., 2006. – 384 с.
12. Данилюк Т.В. Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т.В. Данилюк. – Л., 2009.
13. Дудоров О. Чи суперечить інститут множинності злочинів принципу «NON BIS IN IDEM»? / О. Дудоров, Є. Письменський // Юрид. вісник України. – 2010. – № 30-31.
14. Дурманов Н.Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву / Н.Д. Дурманов. – М. : Госюриздат, 1955. – 211 с.
15. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ. 1973-2011 р. – Х. : Право, 2011. – 456 с.

16. Зелинский А.Ф. Квалификация повторных преступлений: учеб. пособ. / А.Ф. Зелинский. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976. – 55 с.

17. Зінченко І.О. Конституційний принцип non bis in idem через призму повторності злочинів / І.О. Зінченко // Громадянське суспільство і права людини. – Х., 2010. – С. 142, 143.

18. Зінченко І.О. Одиначні злочини: поняття, види, кваліфікація / І.О. Зінченко, В.І. Тютюгін. – Х. : Фінн, 2010. – 256 с.

19. Зінченко І.О. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання / І.О. Зінченко, В.І. Тютюгін. – Х. : Фінн, 2008. – 336 с.

20. Иногамова-Хегай Л.В. Конкуренция уголовно-правовых норм, изданных в разное время / Л.В. Иногамова-Хегай // Угол. право. – 2000. – № 3. – С. 22 – 25.

21. Караев Э.Т. Повторность преступлений / Э.Т. Караев. – М. : Юрид. лит., 1983. – 104 с.

22. Козлов А.П. Неоконченное преступление: учеб. пособ. / А.П. Козлов. – Красноярск : КрасноярскГУ, 1999. – 182 с.

23. Козлов А.П. Учение о стадиях преступления / А.П. Козлов. – СПб. : Юрид. центр Прес, 2002. – 353 с.

24. Корнеева А.В. Теоретические основы квалификации преступлений: учеб. пособ. / А.В. Корнеева. – М. : Проспект, 2006. – 176 с.

25. Красиков Ю.А. Множественность преступлений (понятие, виды, наказуемость): учеб. пособ. / Ю.А. Красиков. – М. : ВЮЗИ, 1988. – 96 с.

26. Криволапов Г.Г. Множественность преступлений по советскому уголовному праву и установление ее признаков органами внутренних дел / Г.Г. Криволапов. – М., 1989. – 49 с.

27. Кривошеин П.К. Повторность в советском уголовном праве (теоретические и практические проблемы) / П.К. Кривошеин. – К. : Вищ. шк., 1990. – 159 с.

28. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – 2-е изд. пер. и доп. – М.: Юрист, 1999. – 304 с.

29. Кузнецова Н. Квалификация сложных составов преступлений / Н. Кузнецова // Угол. право. – 2000. – № 1. – С. 32 – 37.

30. Малков В.П. Множественность преступлений по советскому уголовному праву / В.П. Малков. – Казань, КазУн-т, 1982. – 175 с.

31. Малков В.П. Повторность преступлений (понятие и уголовно-правовое значение) / В.П. Малков. – Казань : КазанГУ, 1970. – 174 с.

32. Малков В.П. Совокупность приговоров и применение наказания: вопросы законодательного регулирования, теории и практики / В.П. Малков, Т.Г. Чернова. – Казань : Изд-во: «Таглитмат», 2003. – 176 с.

33. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібн. / В.О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

34. Никифоров А.С. Совокупность преступлений / А.С. Никифоров. – М. : Юрид. лит., 1965. – 134 с.

35. Офіційний Вісник України. – 1999. – №44. – Ст. 2193.

36. Панько К.А. Вопросы общей теории рецидива в советском уголовном праве / К.А. Панько. – Воронеж : ВоронГУ, 1988. – 189 с.

37. Петухов Р.Б. Множественность преступлений по Уголовному кодексу РФ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Р.Б. Петухов. – М., 1999. – 26 с.

38. Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А.А. Пионтковский. – М. : Госюриздат, 1961. – 666 с.

39. Плотникова М.В. Множественность преступлений: соотношение ее разновидностей / М.В. Плотникова. – М., 2004. – 80 с.

40. Познышев С.В. Учебник уголовного права / С.В. Познышев. – М. : Мосполиграф, 1923. – 380 с.

41. Российское законодательство X-XX веков: в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Изд-во: Юрид. лит., 1988. – Т.6. – 672 с.

42. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР. 1924-1963.-М.:Известия, 1964.-479 с.

43. Сборник постановлений Пленумов Верховных Судов СССР и РСФСР (Российской Федерации) по уголовным делам. – М., 1995. – 873 с.

44. Созанський Т.І. Про співвідношення сукупності і повторності злочинів / Т.І. Созанський // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези допов. та повід. – Л. : ЛДУВС, 2011. – С. 390 – 392.

45. Спасович В. Учебник уголовного права / В. Спасович. – СПб.: Тип. Гошафта Огризко, 1863. – Т.1. – Вып.1. – 380 с.

46. Становский М.Н. Назначение наказания / М.Н. Становский. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 1999. – 480 с.

47. Стрижевська А.А. Сукупність злочинів за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.А. Стрижевська. – К., 2007. – 20 с.

48. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 364 с.

49. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая: в 2-х т. / Н.С. Таганцев. – М. : Наука, 1994. – Т.2. – 396 с.

50. Тацій В.Я. Десять років Кримінальному кодексу України: здобутки і проблеми застосування / В.Я. Тацій // Право України. – №9. – 2011. – С. 5 – 19.

51. Ткешелиадзе Г.Т. Ответственность при совокупности преступлений по советскому уголовному праву: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Г.Т. Ткешелиадзе. – Тбилиси, 1961. – 19 с.

52. Цалин С.Д. Логический словарь-справочник / С.Д. Цалин. – Х. : Факт, 2006. – 988 с.

53. Черненко Т.Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву / Т.Г. Черненко. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2007. – 203 с.

54. Чернова Т. Назначение наказания по совокупности приговоров / Т. Чернова, В. Малков // Рос. юстиция. – 1999. – № 10. – С. 46 – 48.

55. Шкредова Э.Г. Множественность преступлений (исторический аспект) / Э.Г. Шкредова. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 184 с.

56. Энциклопедия уголовного права [2-е изд., перераб. и доп.] / СПб. : Изд. проф. Малинина, 2010. – Т. 3 : Понятие преступления. – 522 с.

57. Энциклопедия уголовного права / СПб. : Изд. проф. Малинина, 2008. – Т.9 : Назначение наказания. – 910 с.

58. Юшков Ю.Н. Множественность преступных деяний (вопросы квалификации и назначения наказания): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Ю.Н. Юшков. – Свердловск, 1974. – 24 с.

59. Яковлев А.М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву / А.М. Яковлев. – М. : Госюриздат, 1960. – 120 с.

60. Яни П. Длющиеся преступления с материальным составом. К вопросу о квалификации преступного уклонения от уплаты налогов / П. Яни // Рос. юстиция. – 1999. – № 1. – С. 40 – 42.

Додатки

Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки

*постанова Пленуму Верховного Суду України
від 4 червня 2010 р., № 7*

Вивчення практики застосування судами законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та про їх правові наслідки свідчить, що суди в основному правильно застосовують положення статей 32-35 Кримінального кодексу України (далі – КК) при кваліфікації злочинів, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності і від покарання.

Разом із тим, з матеріалів узагальнення судової практики вбачається, що окремі суди допускають помилки у застосуванні цих норм КК, по-різному визначають співвідношення цих норм між собою та з іншими положеннями КК.

З метою забезпечення однакового застосування зазначеного законодавства при розгляді кримінальних справ Пленум Верховного Суду України постановляє дати судам такі роз'яснення:

1. Звернути увагу суддів на те, що, вирішуючи питання про наявність чи відсутність у діях особи повторності, сукупності, рецидиву злочинів та про їх правові наслідки, необхідно керуватися перш за все положеннями статей 32–35 КК, а також мати на увазі, що на вирішення зазначених питань можуть впливати й інші положення КК, зокрема ті, які передбачені статтями 4, 5, 9, 13-17, 29–31, 44–49, 88–91, 106, 108, пунктами 9, 10, 13, 17 розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК, а також відповідні положення чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Передбачені у розділі VII Загальної частини КК повторність, сукупність та рецидив злочинів є окремими формами множинності злочинів, кожна з яких має специфічний кримінально-правовий зміст. Водночас цей зміст визначений у КК таким чином, що деякі із цих форм не виключають одна одну. Тому вчинення особою

двох або більше злочинів може за відповідних умов утворювати сукупність і повторність (наприклад, вчинення грабежу особою, яка раніше вчинила крадіжку), повторність і рецидив (наприклад, вчинення вимагання особою, яка має судимість за шахрайство).

3. За змістом статті 32 КК повторністю злочинів визнається не-одночасне вчинення однією і тією ж особою двох або більше злочинів, якщо вони:

1) передбачені тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК;

2) передбачені різними статтями Особливої частини КК і в статті, за якою кваліфікується наступний злочин, вчинення попереднього злочину зазначено як кваліфікуюча ознака.

При цьому для повторності не має значення, чи було особу засуджено за раніше вчинений злочин.

Не утворює повторності раніше вчинений злочин, за який особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, засуджено без призначення покарання або зі звільненням від покарання, а також злочин, судимість за який було погашено чи знято.

Стадії вчинених злочинів, а також вчинення злочинів одноособово чи у співучасті на визнання їх вчиненими повторно не впливають.

За наявності зазначених умов, а також з урахуванням пункту 17 розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК повторність можуть утворювати і злочини, які кваліфікуються за відповідними статтями (частинами статей) КК 1960 року.

4. У межах повторності злочинів їх неодночасне вчинення означає, що не збігаються за часовими показниками початкові моменти вчинення кожного зі злочинів. У зв'язку з цим повторність можуть утворювати злочини, один з яких був вчинений у період, коли інший злочин уже розпочався, але ще не закінчився (наприклад, після початку вчинення шахрайства, але до його закінчення особа вчинює крадіжку). У такому разі вчиненим повторно вважається злочин, розпочатий пізніше.

5. Якщо в одній статті (частині статті) Особливої частини КК передбачені різні за своїм змістом діяння (статті 263, 307, 309 КК тощо), їх вчинення в різний час не утворює повторності злочинів у

випадках, коли такі діяння охоплювались єдиним умислом особи. У цих випадках вчинені особою діяння стають елементами одного злочину (наприклад, незаконне виготовлення, придбання наркотичних засобів і наступне їх зберігання та перевезення; незаконне придбання вогнепальної зброї та бойових припасів і наступне їх зберігання та носіння).

6. Від повторності злочинів необхідно відрізнити продовжуваний злочин, який відповідно до частини другої статті 32 КК складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром. Об'єднання тотожних діянь єдиним злочинним наміром означає, що до вчинення першого з низки тотожних діянь особа усвідомлює, що для реалізації її злочинного наміру необхідно вчинити декілька таких діянь, кожне з яких спрямовано на реалізацію цього наміру. Такі діяння не утворюють повторності, оскільки кожне з них стає елементом одиничного (єдиного) злочину і окремим (самостійним) злочином щодо будь-якого іншого з цих діянь бути не може, а при повторності тотожних злочинів кожен із них має свою суб'єктивну сторону, зокрема самостійний умисел, який виникає щоразу перед вчиненням окремого злочину.

Якщо склад злочину, визнаного продовжуваним, передбачає певні кількісні показники, які впливають на його кваліфікацію (розмір викраденого майна, розмір заподіяної шкоди тощо), то при його кваліфікації враховується загальна сума таких показників, пов'язаних з кожним із вчинених особою діянь, що утворюють продовжуваний злочин, і при визначенні їх розміру необхідно виходити з кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, вирахованих за кожен період вчинення продовжуваного злочину окремо.

При повторності злочинів відповідні кількісні показники обчислюються за кожен злочин окремо; розмір цих показників визначається в порядку, встановленому на час вчинення кожного злочину, і загальна їх сума на кваліфікацію злочинів не впливає.

7. Передбачене у відповідних статтях (частинах статей) Особливої частини КК вчинення злочину повторно або особою, яка раніше вчинила відповідний злочин, є кваліфікуючою ознакою певного злочину. Тому, якщо за вчинення попереднього злочину (кількох попередніх злочинів) особу не було засуджено, кожен із

злочинів, які утворюють повторність, має бути предметом самостійної кримінально-правової оцінки.

При цьому, якщо вчинені злочини, крім повторності, утворюють ще й сукупність, вони відповідно до частини другої статті 33 КК повинні отримувати окрему кваліфікацію (наприклад, крадіжка без кваліфікуючих ознак і крадіжка, вчинена повторно, або крадіжка, поєднана з проникненням у житло). Якщо ж злочини, які утворюють повторність, відповідають одному і тому самому складу злочину (наприклад, три крадіжки, поєднані з проникненням у житло, п'ять розбоїв, вчинених організованою групою, тощо), їх кваліфікація здійснюється за однією статтею або частиною статті Особливої частини КК. У таких випадках повторність злочинів повинна зазначатись у процесуальних документах, які стосуються обвинувачення особи, як кваліфікуюча ознака відповідних злочинів.

8. Згідно з частиною першою статті 33 КК сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини цього Кодексу, за жоден із яких її не було засуджено.

Сукупність можуть утворювати також злочини, передбачені однією і тією ж статтею або частиною статті Особливої частини КК, якщо:

1) вони вчинені неодноразово і за наступний злочин новою редакцією відповідної статті чи частини статті Особливої частини КК передбачено новий за своїм змістом склад злочину;

2) вони вчинені неодноразово і за наступний злочин новою редакцією відповідної статті чи частини статті Особливої частини КК посилено кримінальну відповідальність;

3) вчинені злочини мають різні стадії;

4) було вчинено закінчений замах на злочин і незакінчений замах на злочин;

5) один чи декілька злочинів особа вчинила самостійно (однособово) чи була його (їх) виконавцем (співвиконавцем), а інший (інші) вчинила як організатор, підбурювач чи пособник;

6) один злочин особа вчинила як організатор, підбурювач чи пособник, а при вчиненні іншого була іншим співучасником.

При цьому не може бути елементом сукупності злочин, за який особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом.

За наявності зазначених умов, а також з урахуванням пункту 17 розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК сукупність можуть утворювати і злочини, які кваліфікуються за відповідними статтями (частинами статей) КК 1960 року

9. За змістом частини другої статті 33 КК злочини, які утворюють сукупність, підлягають окремій кваліфікації. З урахуванням положень частини першої статті 33 КК це правило застосовується, зокрема, і тоді, коли особа вчинила декілька тотожних злочинів (злочинів одного виду), які утворюють повторність, але перший із них не має кваліфікуючих ознак. У таких випадках перший злочин кваліфікується за частиною першою відповідної статті Особливої частини КК, а один чи декілька наступних за відсутності інших кваліфікуючих ознак – за частиною другою цієї статті за ознакою вчинення його (їх) повторно.

10. Якщо у складі злочину передбачене діяння, окремі прояви якого у поєднанні з відповідними обставинами утворюють склад іншого злочину, то такі прояви, як правило, повинні отримувати окрему кваліфікацію. Так, за сукупністю злочинів необхідно кваліфікувати використання завідомо підробленого документа чи самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи при шахрайстві, умисне знищення, пошкодження чи приховування офіційних документів при приховуванні злочину тощо.

Водночас окремі з таких діянь враховано законодавцем у диспозиції відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК. У таких випадках ці діяння окремої кваліфікації не потребують (наприклад, погроза вбивством при вчиненні зґвалтування чи розбою охоплюється відповідними частинами статей 152 та 187 КК).

11. Якщо у складі злочину передбачене діяння, яке у поєднанні з іншими обставинами завжди утворює склад іншого злочину (наприклад, зміст діяння полягає у застосуванні фізичного насильства при вчиненні певного злочину), то питання про його кримінально-правову оцінку необхідно вирішувати з урахуванням того, наскільки охоплюється складом цього злочину таке діяння, а також

з урахуванням змісту санкцій відповідних статей (частин статей) Особливої частини КК.

У випадках, коли складом певного злочину охоплюється вчинене одночасно з цим злочином відповідне діяння і санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК встановлене за цей злочин більш суворе максимальне основне покарання, ніж за відповідне діяння, таке діяння не утворює сукупності злочинів і окремої кваліфікації не потребує (наприклад, заподіяння умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження при вчиненні розбою або вимагання охоплюється відповідною частиною статті 187 чи частиною третьою статті 189 КК і окремо за відповідною частиною статті 122 цього Кодексу не кваліфікується).

Водночас, коли таке діяння виходить за межі складу певного злочину, воно має кваліфікуватись окремо і утворює сукупність злочинів (наприклад, заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, при вчиненні розбою або вимагання кваліфікується за частиною четвертою статті 187 або частиною четвертою статті 189 і частиною другою статті 121 КК). У цих випадках зміст санкцій відповідних статей (частин статей) Особливої частини КК до уваги не береться.

12. У разі, коли стаття чи частина статті Особливої частини КК передбачає у складі злочину вчинення іншого злочину, не вказуючи на видові ознаки останнього (пункт 9 частини другої статті 115, частина перша статті 255, стаття 257 КК тощо), вчинення особою таких злочинів належить розглядати як їх сукупність з окремою кваліфікацією кожного із злочинів.

За таких умов сукупності не утворюють лише злочини, які відповідають одному і тому самому складу злочину (наприклад, вчинення особою двох умисних вбивств за обставин, що обтяжують відповідальність, одне з яких вчинене з метою приховати інше).

Якщо за певне діяння передбачено відповідальність загальною і спеціальною (за об'єктом посягання, суб'єктом злочину тощо) нормами Особливої частини КК, таке діяння кваліфікується, як правило, за спеціальною нормою Особливої частини КК і додаткової кваліфікації за загальною нормою не потребує.

13. У випадках, коли стаття чи частина статті Особливої частини КК передбачає спричинення відповідним діянням загибелі

людини чи інших тяжких (особливо тяжких) наслідків, заподіяння таких наслідків через необережність охоплюється цією статтею чи частиною статті і окремої (додаткової) кваліфікації за іншими статтями Особливої частини КК не потребує. Так, необережне заподіяння смерті чи тяжкого тілесного ушкодження при захопленні заручників, умисному знищенні або пошкодженні майна, перевищенні влади або службових повноважень кваліфікується відповідно за частиною другою статті 147, частиною другою статті 194, частиною третьою статті 365 КК і окремої кваліфікації за відповідною частиною статті 119 чи статтею 128 КК не потребує.

У разі, коли стаття чи частина статті Особливої частини КК не передбачає спричинення відповідним діянням загибелі людини чи інших тяжких (особливо тяжких) наслідків, заподіяння таких наслідків через необережність за певних умов утворює сукупність злочинів і має кваліфікуватись окремо (наприклад, спричинення таких наслідків при вчиненні злочинів, передбачених статтями 142, 144 та 228 КК).

14. Якщо стаття чи частина статті Особливої частини КК прямо передбачає спричинення відповідним діянням загибелі однієї або кількох осіб (частина третя статті 110, частина друга статті 194, частина третя статті 314 КК) чи така загибель є проявом передбачених нею особливо тяжких або тяжких наслідків, умисне спричинення при вчиненні такого злочину смерті одному або кільком потерпілим цією статтею чи частиною статті не охоплюється. Таке спричинення потребує окремої (додаткової) кваліфікації за відповідною частиною статті 115, а за наявності необхідних умов – за статтями 112, 348, 379, 400, частиною четвертою статті 404, статтею 443 КК.

15. Згідно зі статтею 34 КК рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин. Оскільки відповідно до частини першої статті 88 КК особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості, то вчинення саме в цей період нового умисного злочину утворює з попереднім умисним злочином їх рецидив.

Якщо після вчинення особою нового злочину виникли обставини, які усувають передбачені статтею 34 КК підстави для визнання

вчинених нею діянь рецидивом злочинів (наприклад, обвинувальний вирок за попередній злочин (злочини) було скасовано як неправосудний і особу було реабілітовано; обвинувальний вирок за попередній або наступний злочин було змінено і особа у зв'язку з цим вважається такою, що має судимість за необережний злочин; новим законом було скасовано злочинність діяння тощо), то судам належить виходити з того, що рецидив злочинів у поведінці такої особи був відсутній. У зв'язку з цим втрачають своє правове значення всі несприятливі для особи наслідки, які виникли внаслідок визнання вчинених нею діянь рецидивом злочинів.

16. В окремих статтях Особливої частини КК рецидив злочинів передбачено як різновид повторності злочинів і, крім таких кваліфікуючих ознак, як вчинення злочину повторно або його вчинення особою, яка раніше вчинила відповідний злочин, може бути виражений і такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення злочину особою, раніше судимою за відповідний злочин.

17. При вирішенні питання про наявність рецидиву злочинів або повторності злочинів, коли таку повторність утворює злочин, за вчинення якого винну особу було засуджено раніше, судам необхідно перевіряти, чи не усунуто законом злочинність і караність попереднього діяння, чи не погашено або не знято судимість за цей злочин. Для цього у справі повинні бути дані про засудження такої особи, призначене за цей злочин покарання та його відбуття, а при звільненні від відбування покарання з випробуванням на підставі статті 75 КК та вчиненні нового злочину за межами встановленого судом іспитового строку – рішення суду, ухвалене відповідно до вимог статті 78 КК.

Вирішуючи питання про наявність чи відсутність у такої особи судимості за раніше вчинений злочин, суди мають враховувати положення статей 88, 89, 90, 108 КК та роз'яснення, наведені у постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 16 «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості».

18. Згідно зі статтями 45-48, частиною першою статті 97 КК однією з умов передбачених ними різновидів звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою злочину відповідного ступеня тяжкості вперше. Тому особу, в діях якої вбачається

повторність, реальна сукупність, рецидив злочинів або яка має непогашену чи незняту судимість за попередній, у тому числі і необережний злочин, звільняти від кримінальної відповідальності на підставі цих статей не можна.

Водночас не може бути перепоною для звільнення від кримінальної відповідальності на підставі статей 45–48, частини першої статті 97 КК вчинення одним діянням кількох злочинів відповідного ступеня тяжкості (наприклад, спричинення одним діянням умисного легкого тілесного ушкодження і необережного тяжкого тілесного ушкодження не виключає звільнення від кримінальної відповідальності на підставі статей 45 та 46 КК, а заподіяння при хуліганстві умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження – на підставі статей 47 та 48 КК).

19. Пункт 1 частини першої статті 67 КК передбачає як обставину, що обтяжує покарання, вчинення злочину повторно та рецидив злочинів. Оскільки будь-які спеціальні застереження щодо визначення повторності та рецидиву злочинів у цій статті відсутні, при встановленні змісту даної обставини як такої, що обтяжує покарання, необхідно керуватися статтями 32 та 34 КК.

Якщо рецидив злочинів утворює одночасно і їх повторність, яка передбачена у статті чи частині статті Особливої частини КК як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, то за змістом частини четвертої статті 67 КК як повторність, так і рецидив злочинів суд не може ще раз враховувати при призначенні покарання як обставину, що його обтяжує.

Якщо має місце сукупність злочинів, для одного з яких рецидив утворює повторність, що передбачена як ознака цього злочину, яка впливає на його кваліфікацію, а для іншого рецидив злочинів такої ознаки не утворює, то при призначенні покарання за інший злочин суд може врахувати рецидив злочинів як обставину, що обтяжує покарання. При цьому в мотивувальній частині вироку суд повинен зазначити, за який конкретно злочин призначається покарання з урахованням цієї обставини.

20. При призначенні покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків судам необхідно поряд з роз'ясненнями, зазначеними у цій постанові, враховувати роз'яснення, що містяться у постанові Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня

2003 р., № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання».

21. Розділом XI Загальної частини КК не передбачено порядок та особливості призначення покарання при повторності злочинів, однак суди за наявності даної форми множинності злочинів мають враховувати відповідні положення статей 65–72 цього Кодексу.

Якщо за вчинені злочини особу не було засуджено і вони, крім повторності, утворюють ще й сукупність злочинів, призначення покарання за ці злочини має здійснюватись за правилами, передбаченими статтями 70 та 72 КК.

За правилами, передбаченими частиною четвертою статті 70 КК, призначається покарання у випадках, якщо після постановлення вироку в справі буде встановлено, що засуджений винен ще й в іншому злочині, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку. У таких випадках злочин, за який цю особу засуджено попереднім вироком, рецидиву щодо злочину, вчиненого до постановлення попереднього вироку, не утворює, але за відповідних умов може утворювати повторність злочинів.

У випадках, коли повторність чи рецидив злочинів є елементом сукупності вироків, покарання за них призначається за правилами, передбаченими статтями 71 та 72 КК.

22. Якщо правові наслідки повторності, сукупності та рецидиву злочинів пов'язуються з вироком суду іноземної держави, суди мають керуватися статтею 9 КК, іншими положеннями КК, а також положеннями міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

23. Визнати такими, що втратили чинність, постанови Пленуму Верховного Суду України від 29 червня 1984 р., № 5 «Про практику застосування судами України законодавства про повторні злочини» (зі змінами, внесеними згідно з постановами від 4 червня 1993 року № 3, від 3 грудня 1997 р., № 12) та від 12 жовтня 1989 р., № 7 «Про виконання судами України законодавства в справах про повторні злочини і виконання постанов Пленуму Верховного Суду України з цього питання» (зі змінами, внесеними згідно з постановами від 4 червня 1993 р., № 3, від 13 січня 1995 р., № 3 та від 3 грудня 1997 р., № 12).

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

Зінченко

Ірина Олександрівна

**Види множинності злочинів:
кримінально-правовий зміст
і співвідношення**

Науковий нарис

За науковою редакцією проф. Тютюгіна В. І.

Видано в авторській редакції
Відповідальний за випуск Н. М. Ярошенко
Коректор В. В. Лук'янчук
Комп'ютерна верстка і дизайн І. В. Москалюк

Підписано до друку 28.03.2012 р.
Формат 84x108 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Обл-вид. арк. 2,06. Ум.-друк. арк. 2,56.
Наклад 500 прим. Ціна договірна.
Зам. №2803/1

Надруковано з оригінал-макета,
виготовленого Видавництвом “Юрайт”
(Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої діяльності:
серія ДК № 4236 від 22.12.2011 р.),
в друкарні ФО-П Білетченко
(тел.: 8-057-758-35-98)